

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Katedra sociologie

Johana Chylíková

Peníze a majetek v hodnotové orientaci člověka:

Pohled na hodnotové orientace lidí v závislosti na ekonomických faktorech

Money and ownership in people's value orientation:

Insight into people's value orientations depending on economic factors

Vedoucí práce: PhDr. Jana Duffková CSc.

Konzultantka: ing. Petra Průšová

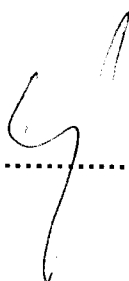
2551186638

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

Q 2008 / 000 000 4 f4

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

dne 5. 8. 2008

.....

Obsah:

Úvod.....	3
1.0 Obecně o hodnotách	4
1.1 Co je hodnota?.....	4
1.2 „Zjevení hodnoty“.....	6
1.3 Proces rozšiřování a upadání hodnot: valorizace X devalorizace	7
2.0 Inglehartova teorie modernizace	11
2.1 Měření postmaterialismu:	14
2.2 Postmaterialismus v Československu a České republice	15
2.3 Kritika Inglehartovy teorie	16
3.0 Simmelova teorie peněz – peníze jako faktor modernizace	18
4.0 Weberova etika a duch kapitalismu	20
4.1 Duch kapitalismu.....	21
5.0 Sekundární analýza dat z výzkumů European Value Survey	25
5.1 Úvod	25
5.2 Stručný náčrt vývoje české ekonomiky v devadesátých letech	25
5.3 Data	26
5.5 Analýza	27
A) Vztah k okolí a ostatním lidem	27
B) Náboženství	32
C) Životní prostředí	33
D) Rodina	35
E) Politika	40
5.6 Závěr.....	42
Odkazy	45
Přílohy	

Úvod:

Každý člověk je nositelem nějakých hodnot; některé hodnoty uznává a vůči některým se vymezuje. Nikdo se nenarodí s komplexní, stálou hodnotovou orientací, se kterou projde celým životem aniž by změnil své názory. Hodnoty, které jedinec uznává, do velké míry ovlivňuje jeho okolí - rodina, přátelé, práce, životní zkušenosti; toto okolí však také prochází určitými změnami. Společnosti se mění v čase a s nimi i jejich členové.

Zda jsou hodnoty předem dané a lidem vrozené nebo ne, tedy jestli se mohou měnit nebo zda existují všeobecné stále hodnoty vlastní všem lidem bylo předmětem diskuzí učenců stovky let. Až sociologie a další humanitní a společenské vědy podaly přesvědčivé důkazy o tom, že hodnoty v lidské společnosti jsou relativní, tedy že se mění.

K napětí v hodnotové sféře, tedy problematice změn v lidských hodnotách a hodnotových změn ve společnosti, se vyjádřil J. Benda: „Prvořadou úlohu v něm (hodnotovém napětí) hraje racionální zdůvodňování a argumentace. Existují i pohledy, které zdůrazňují stabilitu a neměnnost hodnot, ale v moderním myšlení jsou tyto pohledy poměrně ojedinělé.“¹

Jako jeden z mnoha příkladů změn v hodnotové sféře uvedu rozdílné nahlížení na svět obyvatel starého Řecka a lidí žijících v současném západním světě. Ve Starém Řecku byla zcela „přirozená“ instituce otroctví – někteří lidé se narodili, aby sloužili bez nároku na odměnu jiným, a tak to prostě bylo. I nejvýznamnější filozofové té doby otroctví hájili. V současném civilizovaném světě je otroctví tabu, až na extrémní případy, například z Číny nebo silně zaostalých afrických zemí, se otroctví ve světě nevyskytuje. Jako další příklad mě napadl úrok, ve starém Řecku bylo požadování úroku vrcholem amorálnosti, dnes je přiměřený úrok samozřejmostí.

Na následujících stránkách se pokusím ukázat, jak se s problematikou lidských hodnot a jejich změn vypořádali někteří významní sociologové. Jejich práce přispěli k tomu, že současná společnost považuje za samozřejmé, že hodnoty a postoje, které jsou lidem vlastní, jsou ovlivňovány faktory v jejich okolí. Pro mou práci je z těchto

faktorů nejdůležitější faktor ekonomický, ať už to budou peníze, rozvoj podnikatelství nebo životní úroveň závislá na ekonomické úrovni. V druhé části práce se zaměřím na vlastní analýzu hodnotových proměn, konkrétně hodnotový posun, který se udál (nebo neudál) na území České republiky resp. Československa během devadesátých let.

1.0 Obecně o hodnotách

1.1 Co je hodnota?

Pojem hodnota je mnohoznačný, lidé ho sice běžně užívají, ale málokdo je schopen na požádání říct, co vlastně hodnota je. Na tomto místě je vhodné upozornit, že v celé této práci píším o hodnotách ve smyslu společenském, o hodnotách, které jsou spojeny s lidskou morálkou, a ne o hodnotě ve smyslu ekonomickém, která se vztahuje ke zboží. Pojem hodnota spadá do sociologie, a tak není divu, že se o vyjádření její definice pokusila velká část sociologů. Podle Thomase a Znanieckého² je hodnota „každý údaj s empirickým obsahem, který je přístupný členům skupiny a má význam, vzhledem k němuž tento údaj je nebo může být předmětem jednání.“ Kluckhohn³ definuje hodnotu jako „explicitní nebo implicitní pojetí o tom, co je žádoucí,“ toto pojetí je příznačné pro jedince i pro skupinu a ovlivňuje výběr přístupných prostředků a cílů chování.⁴ Společně s Parsonsem říká, že „hodnoty představují jednu ze základních složek kultury i osobní a sociální identity lidí, hodnoty spojují jedince se sociálním systémem, což kontroluje sociální mechanismy,“ a že „hodnoty jsou kladné nebo záporné“.⁵ Hofstede⁶ jednoduše říká, že „hodnota je široká tendence dávat přednost určitým stavům věci před jinými.“ Kluckhohnová a Stroedbeck⁷ píší že „hodnoty vyjadřují specifický subjekt-objektový vztah, který se od jiných subjekt- objektových vztahů liší.“ Slejška píše, že „hodnoty jsou kategorizované duchovní síly, které v sobě zkoncentrovaly zkušenosti a potřeby mnoha desítek tisíc let vývoje lidského rodu a postupně se osamostatnily ve zvláštní sféru individuálního a i společenského vědomí.“⁸

Z výše uvedených definic jsem vyvodila základní teze k pojmu hodnota:

- hodnota je nebo může být návodem k určitému jednání
- hodnota vyjadřuje vztah subjektu k objektu

- hodnoty jsou proměnlivé v čase
- hodnota je součástí kultury, spoluvytváří ji
- hodnoty jsou součástí lidského vědomí, spoluvytváří jej
- hodnota členům skupiny říká, co je žádoucí, tedy jaké mají zaujímat postoje a jak se chovat
- hodnota je přístupná všem členům skupiny (z toho vyvozují, že hodnoty, které lidé ve skupině (společnosti) uznávají, se mohou skupinu (společnost) od skupiny (společnosti) lišit)
- hodnoty tmelí skupinu, pojí jednotlivé členy se sociálním systémem
- hodnoty slouží jako sociální kontrola nad členy skupiny, jsou jakýmsi "vnitřním policajtem" ve vědomí člověka.

V posledním bodě jsem sice použila slovo "policajt", rozhodně jsem tím ale nechtěla říci, že hodnota vždy slouží pro blaho všech členů skupiny. Stejně tak jako se může policista v demokratické zemi zpronevěřit zájmům občanů například korupcí, může i hodnota sloužit jako činitel útlaču. Dá se vzpomenout mnoho případů z historie i současnosti, kdy většinou uznávaná hodnota měla (nebo má) za následek utlačování nějaké skupiny obyvatel. Židovské pogromy, otroctví v Evropě i v Americe, katolickou církví institucionalizované opovrhování ženami nebo holocaust jsou pouze malou ukázkou toho, že lidé jsou často ochotni stát za hodnotami, které těžko mohou označit za pozitivní. Hodnota tedy není jenom něco vznešeného, něco nad námi, často slouží i jako alibi pro páčání zla (i když přiznávám, že samotný pojem zlo je dost relativní a je ovlivněn mou hodnotovou orientací). O tomto problému Kluckhohn s Parsonsem napsali: „**Hodnoty se mohou stát prostředkem nástroje omezení, proti negativním stránkám hodnot však lze bojovat pouze zase hodnotami.**“⁹

Hodnoty se prostřednictvím socializace dostávají do vědomí člověka a vzniká hodnotová orientace, tedy konkrétní set hodnot, který jednatel uznává a podle kterých se řídí.¹⁰ Hodnotovou orientaci tvoří hodnoty uspořádané podle důležitosti,

kterou jednotlivé hodnoty pro jejich nositele mají. I pro pojem hodnotová orientace se dá najít několik definic. Podle Kluckhohnové a Stroedbecka¹¹ jsou hodnotové orientace „komplexní, učeněné, řazené principy, vyplývající ze vzájemného působení tří analyticky odlišných složek hodnotícího procesu neboli hodnocení: složky poznávací, citové a direktivní. Ty dávají řád a směr ustavičnému toku lidských činů a myšlenek, pokud se vztahují k řešení společných lidských problémů.“

Hodnoty jsou jedním ze základů vědomého jednání lidí a prostupují celé společnosti. Se soustavami společenských hodnot jsou spojeny normy, zákazy, omezení a příkazy. Vyvrcholením těchto norem jsou zákony, jak upozornil například William G. Sumner v práci *Folkways*.¹²

1.2 „Zjevení hodnoty“

Hodnoty se mezi lidmi neobjevují zčistajasna, nová myšlenka se nejprve objeví mezi úzkou skupinou lidí a pak se teprve šíří dál. Může trvat desítky i stovky let, než se hodnota ve společnosti „uchytí“. Jako příklad mohou sloužit některé humanistické, osvícenské hodnoty, které vznikaly už v 17. století, jako třeba myšlenka emancipovaného člověka, k jejich rozšíření došlo ale až v moderní společnosti.

Nová hodnota vzniká na třech úrovních, které na sebe vzájemně navazují.¹³ Prvotní zjevení nové hodnoty vychází ze vztahu subjekt-objekt, je tedy výrazně mikroaxiologické, týká se jedince nebo malé skupiny lidí. Prvotní tvorba hodnoty nastává, když se subjekt (člověk) setká s novým objektem (nemusí to být objekt nový v obecném slova smyslu, stačí, když je nový pro subjekt). V některém případě stávající hodnotové „vybavení“ člověka k úplnému pochopení nového objektu nestačí a subjekt si může vytvořit nový způsob pochopení. V tomto okamžiku nastává napětí mezi stávajícími hodnotami a novou zkušeností subjektu. Vzniká situace, kdy je subjekt v axiologickém rozporu s hodnotami převládajícími ve společnosti a hodnotami, které tento dosavadní stav převyšují. Nové hodnoty, které tímto způsobem vzniknou, jsou v podstatě variacemi předchozích hodnot; každá nová hodnota vzniká na základech obdobných hodnot dřívějších;¹⁴ nová hodnota však může být i v rozporu s obdobnou hodnotou předchozí.

Další úrovní vzniku hodnoty je konfrontace spotřebitelské hodnoty a ideologické hodnoty.¹⁵ Spotřebitelská hodnota vyplynula z přirozených potřeb lidí a funguje jako nástroj uspokojování lidských potřeb.¹⁶ Ideologická hodnota naopak vyjadřuje duchovní přesvědčení subjektu. V některých případech se tyto dva typy hodnot mohou dostat do naprostého rozporu a vzniká napětí mezi osobními potřebami a nadosobními ideály.¹⁷ Například uznávání instituce manželství je hodnota, která je spojena s uspokojováním lidských potřeb, v tomto případě reprodukcí, naprostým opozitem je instituce celibátu, u které je zákaz sexuální reprodukce jednou z podstatných hodnot.

Na rozpor „těla a ducha“ navazuje další rovina tvorby hodnot, a to interakce hodnotové oběti a hodnotového přínosu.¹⁸ Pokud subjekt přisuzuje objektu nějaký hodnotový význam, vybral si jej z možných hodnotových alternativ. Tuto alternativu zvolí buď s ohledem na hodnotový zisk, který mu upřednostnění té které hodnoty může přinést, nebo s přihlédnutím k tomu, že se s hodnotovou alternativou osobně, morálně, a duchovně ztotožňuje. I v tomto případě dochází k napětí mezi dvěma alternativami, protože se subjekt může často dostávat do morálního dilematu a osobního konfliktu: jít s davem, nemít problémy, ale jednat v rozporu se svým přesvědčením, nebo se nevzdát svých morálních nároků, ale za cenu toho, že budu kacířem, „vyděděncem“ společnosti nebo přinejmenším podivínem? Ti, kteří si zvolí těžší cestu, bývají průkopníky nových hodnotových orientací. Každý hodnotový přínos nebo ideál bývá vykoupěn úsilím a někdy i bolestí a ztrátami.¹⁹

1.3 Proces rozšiřování a upadání hodnot: valorizace X devalorizace

Pojmem valorizace se rozumí vznikání nových hodnot obecně. Slovo valorizace znamená tvorbu hodnot, a není rozlišeno, zda se jedná přímo o vznik nové hodnoty nebo její rozšiřování.²⁰ Specifické druhy valorizace představím v následujících řádcích.²¹ Samotný vznik nové hodnoty se dá pojmenovat jako hodnotová kreativita, kterou jsem představila v textu výše. Hodnotová kreativita není chvilkovou záležitostí a projevy nových hodnot se

objevují pomalu a zřídka. Opakem hodnotové kreativity je hodnotová anihilace, kdy hodnota úplně vymizí.²²

Z hlediska rozšiřování pole působnosti a růstu, tedy z kvantitativního hlediska, se rozlišuje hodnotová disperze a hodnotová kontrakce.²³ V prvním případě dochází k "rozptýlení" hodnoty ve společnosti a zvětšování sociálního pole uplatnění hodnoty. V historii nalézáme příklad v rozšiřování křesťanství. V současné západní společnosti oficiálně dochází k disperzi ideálů humanity, tolerance a lidských práv. Úspěšné rozšiřování hodnot záleží na hodnotách, která společnost, jež má nové hodnoty přijmout, uznává;²⁴ je běžné, že se hodnota uznávaná v jedné společnosti „neuchytí“ ve společnosti nové a nemusí se jednat o ani nic zásadního. Stačí se podívat, jak se v České republice nepodařilo „vnutit“ Santa Clause, symbol amerických vánoc. Na druhou stranu další čistě americký symbol, restaurace Mc Donald's mají v Česku velký úspěch. Co se týče zásadních, historicky významných hodnotových změn a jejich neúspěchu v nové společnosti, zmíním rozpačité a nedůsledné přijímání křesťanství v Evropě, kdy se Římané snažili obrátit barbary na novou víru.²⁵

Další ilustrací toho, jak je přijetí nových hodnot záluďné, je relativní nepřijetí komunismu a marxismu v anglosaských zemích, zejména USA, i přesto, že pro tyto industrializované země byl komunismus původně "vymyšlen". Malou záhadou je, že největší úspěch si získal komunismus právě v Rusku, které bylo v 19. století co se týče průmyslu zaostalé a většina obyvatelstva se snažila uživit zemědělstvím.

Opačným procesem k disperzi je kontrakce, úpadek hodnoty.²⁶ Při tomto procesu dochází k zužování sociálního pole působnosti hodnoty na malé a specifické okruhy obyvatel. Často se hodnoty chytí náboženské skupiny - silně věřící členové církví nebo sekty. Jako příklad uvádím umělé ukončení těhotenství, které v České republice většina obyvatel toleruje.²⁷ Velká část lidí, kteří potrat odmítají, se rekrutuje právě z radikálních náboženských skupin a příznivců některé křesťanské církve.

Z hlediska změny kvality hodnotového obsahu samotného se rozlišuje hodnotová intenzifikace, kdy se prohlubuje obsah již existujících hodnot, a hodnotová degradace,

kdy hodnoty zpovrchňují.²⁸ Jedná se o přesun z kvalitativně vyšší hladiny na hladinu kvalitativně nižší. Ve společnosti je pak intenzifikace hodnoty dána komunikací, společenskou participací, tolerancí a diskuzí.²⁹ Při hodnotové degradaci naopak dochází k vyprazdňování obsahů hodnot, hodnota sice ve společnosti přežívá, ale je už svým pouhým stínem, který vlivem degradace zfrázovatěl. Vánoce například už nejsou tradičním křesťanským svátkem, oslavujícím narození Ježíše Krista, ale slouží jako záminka k přehnané konzumaci.

Ve společnosti někdy nedochází ke kvalitativním a kvantitativním změnám hodnot odděleně, často se změna děje kombinací kvalitativního a kvantitativního procesu. Rozlišují se čtyři valorizačně-devalorizační typy, které popisují možné hodnotové změny.³⁰

- 1) Typ hodnotová disperze - intenzifikace, kdy se hodnota úspěšně šíří společností a zároveň přechází na vyšší kvalitu a její význam se prohlubuje.³¹ Jako příklad takového jevu uvedu fenomén ochrany životního prostředí. Lidé v současné západní společnosti kladou relativně větší důraz na ochranu životního prostředí než kdy dříve, naproti tomu obyvatelé méně vyspělých zemí si s ochranou přírody tolik hlavu nelámou.
- 2) Typ hodnotová disperze – degradace je případ, kdy se sice hodnota dostává ke stále většímu počtu lidí, ti ji však neakceptují v její původní verzi a význam hodnoty se vyprazdňuje.³² Jako příklad může sloužit náboženství, kdy lidé začnou například pod vlivem celebrit přecházet k „módnímu“ náboženskému směru. Původní podstata a duchovní obsah tak mohou být špatně pochopeny, nepochopeny nebo jinak zdeformovány.
- 3) Typ hodnotová kontrakce – intenzifikace je příkladem situace, kdy hodnota přestává být uznávána většinovou společností, její význam pro většinu lidí upadá a přechází do hodnotové výbavy členů specifických skupin. Tito lidé však začnou na hodnotu klást mnohem větší důraz než bylo obvyklé v případě, kdy ji uznávali všichni, a dochází k fanatizaci hodnoty.³³ Ještě na začátku minulého století byl například rozvod pro většinu obyvatelstva na území dnešní České republiky nepředstavitelný, znamenal společenské stigma a málokdy k němu docházelo. Dnes je pro většinu Čechů a Češek

rozvod relativně normální věc, v silně věřících, často katolických rodinách je však rozvod nepřipustný. Kombinace hodnotové kontrakce – intenzifikace je rovněž vysvětlením vzniku a existence nejrůznějších náboženských sekt, jejichž počínání se může zdát většinovému člověku škodlivé nebo přinejmenším velmi podivné.

- 4) Kombinace hodnotové kontrakce – degradace je posledním typem, při kterém dochází ve společnosti k anihilaci hodnoty; hodnota vymizí.³⁴

Jako další možnosti valorizace a devalorizace může být chápána dvojice latentizace a aparentizace, která popisuje hodnotovou sféru z pohledu participace lidí na veřejném životě.³⁵ Existují totiž hodnoty, respektive skupiny hodnot, které udávají nakolik se chce jedinec podílet na řízení a kontrole chodu společnosti. Stupeň valorizace těchto hodnot udává, jestli je společnost ve stagnaci nebo se rozvíjí.

Do bloku tzv. aktivačních hodnot, které podle Slejšky i podle Ingleharta (viz. dále) posunují společnost směrem k rozvoji patří.³⁶

- a) Hodnoty svobody: hodnoty emancipace, demokracie, pluralismu, tolerance
- b) Hodnoty rozvoje osobnosti: hodnoty vzdělání, kultury, umění, sportu, volného času
- c) Hodnoty invence: hodnoty kvalitní práce, výkonnosti, podnikavosti, inovace, tvořivosti
- d) Hodnoty veřejné aktivity: hodnoty společenské participace, ochrany životního prostředí
- e) Hodnoty kritiky
- f) Hodnoty systémové otevřenosti: hodnoty informovanosti

Centrem těchto hodnot je spojení osobní nezávislosti a sociální odpovědnosti. Právým opakem výše uvedených hodnot je skupina hodnot, které Slejška nazývá dezaktivační.³⁷

Tyto hodnoty nacházejí velké uplatnění ve společnostech, které se nacházejí ve stagnaci, respektive nejsou rozvinuté. V Inglehartově teorii jsou tyto hodnoty typické pro rozvojové společnosti a částečně pro společnosti v ranném stádiu demokracie, tedy postkomunistické země.³⁸ V bloku dezaktivačních hodnot nacházíme:³⁹

- a) Hodnoty osobního klidu – bezrizikovost, opatrnost
- b) Hodnoty soukromí – apatie
- c) Hodnoty konzumu

- d) Hodnoty rutiny
- e) Hodnoty konformity
- f) Hodnoty systémové uzavřenosti.

Tyto hodnoty jsou přítomné i ve vyspělých společnostech, ale v omezené míře. Stávají se negativní, až když získají silné místo v hodnotové orientaci společnosti.⁴⁰

2.0 Inglehartova teorie modernizace

V roce 1971 vyslovil americký politolog a sociolog Ronald Inglehart teorii, že hodnotový systém člověka souvisí s ekonomickou úrovní společnosti ve které žije, respektive vyrůstá. V knize *The Silent Revolution: Changing values among western societies* položil základy své typologie materialismu a postmaterialismu, která vzbudila mimořádný zájem sociálních vědců, a diskuze o ní je živá ještě v současnosti.

Inglehart na výstupech z výzkumů, které byly provedeny v roce 1970 ve Velké Británii, Francii, Itálii, SRN, Dánsku, Belgii a Nizozemí ukázal, že existuje jistá rozdílnost v hodnotových orientacích lidí narozených v 50. a 60. letech dvacátého století a lidí narozených dříve.⁴¹ Mladší respondenti akcentovali hodnoty zaměřené na projevy osobní svobody a seberealizace, u starších lidí tyto postoje nezaznamenal.

Tato skutečnost byla pro Ingleharta základem teorie, podle které v západní společnosti druhé poloviny dvacátého století existují dva hodnotové typy lidí, postmaterialisté a materialisté.⁴²

Materialisté na první místa svých hodnotových žebříčků staví hodnoty spojené s hmotným zabezpečením. Dávají důraz na ekonomické zajištění sebe a své rodiny a akcentují bezpečí. Považují za důležité udržet pořádek ve státě a myslí si, že vláda se má snažit o co největší ekonomický prosperitu země.⁴³

Na druhé straně existují postmaterialisté, kteří nejsou tolik hmotně orientováni; kladou menší důraz na ekonomický růst, upřednostňují hodnoty osobní svobody a seberealizace,

jsou více tolerantní, a to jak k multikulturalitě, tak například k homosexuálům. Kladou velký důraz na ochranu životního prostředí. Mívají vyšší vzdělání než materialisté, ale paradoxně vydělávají méně peněz.⁴⁴ Více se angažují v politice a chtějí participovat na důležitých vládních rozhodnutích.⁴⁵

Vznik postmaterialistického hodnotového systému Inglehart spojuje se vznikem blahobytné západní společnosti v 50. a 60. letech, kdy západní, vyspělé země zažili bezprecedentní ekonomický růst.⁴⁶ Lidé, kteří v této době vyrůstali, v dětství neměli pocit nedostatku a většinou nezažili pocit nebezpečí, způsobený například válkou nebo sociálními nepokoji. Proto se u těchto lidí mohly plně projevit hodnoty, které se zcela neorientovali na pouhé přežití.

Inglehart svou teorii vzniku postmaterialismu postavil na dvou hypotézách,⁴⁷ které bezprostředně souvisí s tím, co bylo řečeno výše.

- 1) hypotéza nedostatku – priority jedince odrážejí jeho socioekonomické zázemí. Člověk přikládá největší důležitost tomu, čeho má relativní nedostatek.
- 2) socializační hypotéza – nové hodnoty se začínou ve společnosti uplatňovat s určitým zpožděním, je to dáno tím, že základní hodnoty, které lidé uznávají, se v jejich vědomí formují v dětství, a trvá určitou dobu, než se lidé s novým hodnotovým žebříčkem stanou dospělými a začnou mít určitý vliv.

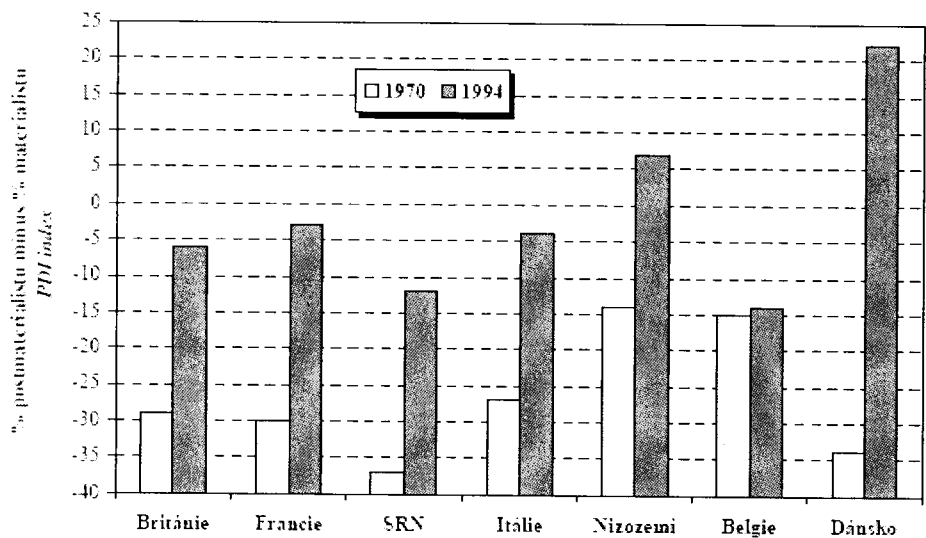
Z těchto dvou základních postulátů Inglehart odvodil svou modernizační teorii : Se zvyšující se životní úrovní se společnosti stávají více postmaterialistické.

Od roku 1970, kdy s tímto poznatkem přišel, jej otestoval na dvou stech zemích a vydal několik knih.⁴⁸

Přestože Inglehart tvrdí, že ve společnostech dochází s rostoucí životní úrovní k přerodu v hodnotových orientacích lidí, bylo by chybou se domnívat, že moderní západní společnosti jsou ryze postmaterialistické; ve skutečnosti v mnoha z nich materialisté převažují nad postmaterialisty (viz. tabulka níže),⁴⁹ a jak se později ukázalo, regrese zpět k materialismu může nastat velmi rychle, jak například hovoří Rabušic o nenadálém

úbytku postmaterialistů v Československu mezi lety 1990 a 1991⁵⁰ a krátkodobém poklesu podílu postmaterialistů v západní Evropě v polovině 70. let.⁵¹

Obrazek 1. Posun k postmaterialismu v některých západoevropských zemích v letech 1970-1994 (původní čtyřpoložková baterie)

Pramen: [Inglehart 1997: 140].

Z tabulky lze vyčíst, že ještě v roce 1994 netvořily postmaterialisté většinu téměř ve všech západoevropských společnostech s výjimkou Dánska a Nizozemí, kde postmaterialisté velmi těsně převažovali nad materialisty.

Inglehart se, jak jsem již výše uvedla, domníval, že postmaterialismus jako hodnotový systém může u člověka vzniknout pouze v době jeho socializace, tedy v dětství. Tato skutečnost byla jednou ze dvou základních postulátů jeho teorii, vyjádřena v socializační hypotéze. Odmítal, že se hodnotová typologie může během života změnit. Později se ve světle dalších výzkumů ukázalo, že neměl pravdu, a sám Inglehart svou chybu připustil.⁵² „Inglehart se nejprve domníval, že hodnotový systém materialismus – postmaterialismus se během života nemění, později ale svůj názor změnil. Nejenže se lidé stárnutím nestávají více materialistickými, oni se dokonce stávají méně materialistickými“⁵³

Jak je patrné z citace Blanky Řehákové, Inglehart předpokládal existenci ještě dalšího vlivu než byla socializační hypotéza, vlivu, který se bezprostředně týkal věku, konkrétně

stárnutí. Jednalo se o tzv. aging effect⁵⁴ který je pojmenováním pro fakt, že, ať už z biologických nebo jakýchkoliv jiných důvodů, jsou mladí lidé méně materialističtí než lidé starší. Od aging effectu tedy musel ve světle dalších poznantků Inglehart upustit.

2.1 Měření postmaterialismu:

Inglehart musel pro svou teorii vytvořit nástroj, který by jeho domněnku, tedy skutečnost, že existují diametrálně rozdílné hodnotové typy lidí, potvrdil. Zkonstruoval čtyřpoložkovou baterii otázek, kterou použil na respondenty, jak svých prvních výzkumů v západní Evropě, tak ve výzkumech World Value Survey, ve kterých se jeho typologie v následujících letech rovněž testovala. Inglehartova baterie vypadala následovně:

Hodně se dnes hovoří o tom, k jakým cílům by naše země měla směřovat v nejbližších deseti letech. Na tomto lístku jsou uvedeny některé z cílů, jimž by různí lidé dali přednost. Kdybyste si musel(a) vybrat, kterou ze snah na tomto lístku byste označil(a) za nejdůležitější? A který z cílů by byl druhý nejdůležitější?

- Udržet pořádek ve státě
- Dát lidem větší možnost hovořit do důležitých vládních rozhodnutí
- Bojovat proti růstu cen
- Bránit svobodu projevu

(zdroj: Rabušic, L., Je česká společnost postmaterialistická?, Brno 2000, str. 5)

Položky Dát lidem větší možnost hovořit do důležitých vládních rozhodnutí a Bránit svobodu projevu značí postmaterialismus, položky Udržet pořádek ve státě a Bojovat proti růstu cen jsou typické pro materialismus. Respondent, který vybral obě položky postmaterialistické je zástupcem hodnotového typu postmaterialisty, pokud respondent vybral jednu položku postmaterialistickou a druhou materialistickou, je označen za smíšeného, respondent, který vybral obě materialistické položky je materialista.

Později přišel Inglehart s rozšířenou verzí svého měřicího nástroje, dvanáctipoložkovou baterií, která byla doplněním původní čtyřpoložkové baterie o další výroky, které měly být buď materialistické nebo postmaterialistické.⁵⁵ Dvanáctipoložkovou baterii zde nebudu

citovat, jen v krátkosti doplním, že se v některých zemích včetně Československa resp. České republiky neosvědčila. Některé položky jednoduše řečeno neměřily tak, jak měly.⁵⁶

Inglehart potřeboval ověřit validitu baterie, pro měření použil faktorovou analýzu, která naštěstí pro něj dopadla dobře. Faktorová analýza potvrdila, že skutečně existuje kontinuum, na jehož jednom konci se nachází postmaterialistické hodnoty, a na druhém materialistické. Existenci kontinua potvrdilo i multidimenzionální škálování.⁵⁷

2.2 Postmaterialismus v Československu a České republice

Postmaterialismus se měřil i v Česku. Nejdříve v roce 1990 v rámci Světového výzkumu hodnot World Value Survey; postmaterialistů bylo tehdy v Československu 11 procent.⁵⁸ O rok později probíhal v Československu Evropský výzkum hodnot, jehož součástí byla také Inglehartova baterie. Výstupy z tohoto výzkumu však byly o dost jiné. V září roku 1991 u nás bylo 6 procent postmaterialistů, 62 procent smíšených a 32 procent materialistů.⁵⁹ Rozdíl podílu postmaterialistů v roce 1990 a 1991 tedy činil pět procent, což je při tak velkém vzorku rozdíl za hranicí výběrové chyby. Jak je možné, že procento postmaterialistů během jednoho roku o tolik kleslo? Rabušic tento rozdíl vysvětluje specifickou situací v zemi, kterou způsobila rozbíhající se ekonomická transformace.

“V roce 1991 se naplno rozběhla transformace československé společnosti, od revoluce uplynul již určitý čas a mnozí lidé začali mít pocit, že hranice svobody byla otevřena přespříliš. Proto ve svých odpovědích na Inglehartovu baterii volali v roce 1991 častěji než v roce 1990 po tom, aby byl ve státě udržován pořádek. V témž roce byla 1. ledna 1991 spuštěna cenová liberalizace, která okamžitě zvýšila ceny zboží a služeb a spustila inflaci, která v dřívějším „socialistickém” režimu neměla obdoby. Její míra se tehdy vyšplhala až na 58 %. Jelikož sběr dat, která zde analyzujeme, probíhal v září 1991, československá populace již tento inflační vliv pocítila a při odpovědích na Inglehartovu baterii mohla být tímto faktem natolik ovlivněna, že volila poněkud častěji položku „bojovat proti růstu cen“.

(Rabušic, L., *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str. 12).

Ve skutečnosti tedy Inglehartova baterie v Československu v roce 1991 nemusela fungovat dobře, situace v zemi byla natolik specifická, že ji nešlo postihnout univerzálním nástrojem. Inglehart tuto situaci, kdy baterie naměří výrazný posun k materialismu, který je způsoben náhlými ekonomickými změnami, nazývá “period effect”⁶⁰ a tomu, že v tomto případě nastává “kolaps” jeho teorie se brání. Baterie totiž v období ekonomické krize správně změří, že u lidí došlo k posunu k materialismu, protože k němu ve skutečnosti skutečně došlo. Období ekonomické prosperity vede k posunu k postmaterialismu a období ekonomického kolapsu naopak k materialismu.⁶¹

Tímto argumentem se Inglehart dostal do zásadního rozporu se svým původním tvrzením, že typ postmaterialista/materialista je určen socializací v dětství. I tato skutečnost podle mého názoru přispěla k tomu, že Inglehart od určující role vlivu socializačního procesu nakonec upustil.

V roce 1999, kdy se v rámci Evropského výzkumu hodnot měřil postmaterialismus podle mých informací naposledy, bylo v České republice 25 procent materialistů, 65 procent smíšených a 10 procent postmaterialistů.⁶² Výsledky však mohou být zkreslené tím, že v roce 1990 a 1991 se šetření zúčastnili i občané dnešního Slovenska, bohužel data z této doby pouze pro občany Česka nejsou k dispozici, a tak se s touto deformací musíme smířit.

2.3 Kritika Inglehartovy teorie

Modernizační teorie Ronalda Ingleharta si hned po svém zveřejnění našla své kritiky. Kromě toho, že byl kritizován za to, že na začátku sedmdesátých let nepodal dostatečné množství empirických důkazů, mu někteří vyčítali,⁶³ že v bateriích používá tzv. ranking, tedy seřazování, a ne rating, čili přidělování bodů podle toho, jakou důležitost respondenti položce přiřazují. To má mít podle kritiků za následek, že respondenti jsou nuceni k výběru a nemohou vyjádřit svůj názor dostatečně. Inglehart kontroval tím, že je důležité zjistit respondentovy preference, a k tomu se právě nejlépe hodí seřazování od nejvíce po nejméně důležité položky.⁶⁴ Navíc Van Deth na začátku 80. let použil ve výzkumu na holandské populaci ranking i rating a dospěl k totožným výsledkům.⁶⁵ Navíc faktorová

analýza i multidimenzionální škálování z dat zjištěných rankingem jasně prokázali existenci kontinua postmaterialismus – materialismus.⁶⁶

Jiní oponenti tvrdí, v ČR například Hana Librová,⁶⁷ že Inglehart změřil pouze žádoucí sociální klima, než skutečné individuální postoje lidí. Lidé se podle kritiků v dotazníku přetvařují a odpovídají na otázky tak, aby odpovědi byly v souladu s žádoucím názorem. Například je moderní přiklánět se k boji proti globálnímu oteplování, a proto většina lidí vyjádří svůj postoj v souladu s tímto očekáváním. Podle mě je však toto problém téměř celého sociologického zkoumání, a ne jenom Inglehartovy metodologie.

Clark⁶⁸ soudí, že položky obsažené v baterii jsou „de mode“, tedy že vývoj západního svět se posunul dál, a že měřit, zda respondenti chtějí bojovat proti růstu cen, na konci 20. století nemá smysl. Opodstatněné to bylo podle něj v 70. letech, kdy se západ potýkal s vysokou inflací.⁶⁹ Na konci devadesátých let už lidé v baterii neměli potřebu volit položku Bojovat proti růstu cen, čímž se zvýšila pravděpodobnost, že si vyberou nějakou postmaterialistickou položku. Kdyby byla součástí baterie například materialistická položka Bojovat proti růstu nezaměstnanosti, zaškrtnli by ji.⁷⁰ Z toho vyplývá, že baterie mohla v mnoha případech materialistu zaměnit za postmaterialistu nebo smíšeného, a tudíž postmaterialistů resp. smíšených v populaci zdánlivě přibylo. V této souvislosti bych chtěla připomenout, že položka Bojovat proti růstu cen se v souvislosti se současnou světovou ropnou a potravinovou krizí opět stává velmi aktuální.

Další kritiku na Inglehartovu hlavu snáší výzkumníci, kteří zpochybňují validitu měření postmaterialismu.⁷¹

Já osobně nechci typologii postmaterialismu/materialismu zatracovat; proměny veřejného mínění v posledních padesáti letech ukazují, že musí existovat nějaký vliv, který tento posun v lidských hodnotách způsobil, a je velmi pravděpodobné, že jedním z těchto vlivů, a to dokonce vlivem zásadním, byl bezprecedentní ekonomický růst. Mám však obavy, jestli čtyřpoložková baterie, a v podstatě i baterie dvanáctipolžková, jsou schopny změřit skutečné hodnotové orientace lidí.

Podle mého názoru jsou otázky obsažené v baterii až příliš citlivé k aktuální situaci hospodářství a celé společnosti. Hodnotový systém člověka je podle mě stabilnější než

krátkodobé výkyvy v hospodářském cyklu. I když v žádném případě nechci tvrdit, že se postoje lidí během života nemění, přijde mi nepravděpodobné, aby se lidé přeorientovali na jiný hodnotový systém podle toho, jak zrovna roste ekonomika.

Způsob měření materialismu a postmaterialismu podle mě není schopen zachytit dlouhodobější postoje lidí. Typologie postmaterialismu/materialismu, tím, jak je měřena v současné době, na mě působí spíše dojmem jakéhosi ukazatele kvality hospodářství. Množství postmaterialistů ve společnosti podle mě spíše indikuje, jaký je současný stav hospodářství, zda ekonomika roste nebo se nachází v recesi. Pokud vycházím z toho, jak je postmaterialismus/materialismus měřen, myslím si, že nemůže být považován za typ dlouhodobé hodnotové orientace člověka.

3.0 Simmelova teorie peněz – peníze jako faktor modernizace

K problematice hodnotové změny závislé na ekonomických faktorech přispěl svou „troškou do mlýna“ i německý filozof a sociolog Georg Simmel (1858 – 1918), i když mluvit v jeho případě o „trošce“ není zas tak úplně vhodné, Simmel totiž problematice zasvětil velkou část svého plodného života.⁷² Svou teorii naplno rozvinul v obsáhlém díle *Philosophie des Geldes* z roku 1900 (Filozofie peněz), a jak název napovídá, viděl Simmel hlavní faktor hodnotové změny právě v penězích, konkrétně v tom, jak jejich užívání změnilo lidskou společnost.

Simmel své pojetí hodnotové změny závislé na hospodářském mechanismu, konkrétně vzniku peněz, poprvé vyložil v roce 1889 ve stati *Zur Psychologie des Geldes*, také v 90. letech věnoval peněžní tematice několik odborných článků.⁷³ Filozofii peněz z roku 1900 přepracoval a v roce 1907 vydal rozšířené vydání, které čítalo přes pět set stran. Já v této práci vycházím z eseje *Peníze v moderní kultuře*, která je součástí Simmelovy *Filozofie* a shrnuje Simmelův pohled na úlohu peněz v modernizačním procesu.

Za vznikem moderní společnosti podle Simmela stojí tzv. diferenciační proces.⁷⁴ Ten je příčinou toho, že se subjekt (člověk) odtrhává od objektu (majetku). Tento proces se pak promítá do vztahu majetek – člověk, kdy se peníze stanou v tomto vztahu prostředníkem, který umožní uskutečnění diferenciačního procesu, tedy odtržení člověka od majetku.⁷⁵ Diferenciační proces může za přechod z předmoderní společnosti ke společnosti moderní; v předmoderní společnosti totiž diferenciační proces neprobíhal, subjekt byl pevně spojen s objektem. Moderní společnost podle Simmela mohla vzniknout až tehdy, když se diferenciační proces projevil v podobě běžného užívání peněz.

Specifický charakter peněz, konkrétně možnost za peníze cokoliv vyměnit a přitom neztratit nic z původní hodnoty majetku, umožnil podle Simmela člověku emancipovat se od skupiny, na druhé straně však peníze zvýšily závislost lidí na sobě navzájem.⁷⁶

Simmel přechod z předmoderní společnosti k moderní ilustruje na příkladu z historie. Uvádí, že ve středověku byl na území Německa (a pravděpodobně i jinde, o tom však Simmel nemluví) majitel nemovitého majetku uznán jako majitel pouze na území, kde byl tento majetek zapsán. Pokud odcestoval do kraje, kde žádný majetek neměl, byl považován za chudáse.⁷⁷ Až peníze, které jsou přenosné a univerzální, umožnily „nosit majetek“ s sebou. Peníze se staly prostředníkem mezi majitelem a majetkem.

Peníze navíc umožnily člověku odprostit se od svazujících povinností ve společenství, ať už to byla rodina nebo řemeslný cech. Jedinec byl ve středověku zcela závislý na lidech, kteří ho obklopovali, protože sám proti vůli skupiny nic nezmohl; neměl žádná individuální práva. Musel se absolutně podřídít skupině, ve které žil a pracoval, protože na ní byl existenčně závislý.⁷⁸ Teprve peníze subjektu umožnili, aby si mohl opatřit jídlo nebo bydlení, a tím se osvobodit z pout skupiny, tedy odtrhnout se od objektu.

Simmel zdůrazňuje, že peníze sice člověka osvobodily ze závislosti na svém okolí, avšak zároveň vytvořily jinou formu závislosti.⁷⁹ Používání peněz je závislé na tom, aby je jako prostředek směny uznávali všichni členové společnosti, tím, že lidé za peníze směňují statky

a práci, si na sobě vytvořili hlubokou závislost. Tato závislost však už narozdíl od středověku nespočívá v uvěznění v příbuzenských nebo řemeslných společenstvích, ale rozšířila se na celou společnost. Prostřednictvím dělby práce se člověk stal závislým na velkém počtu dodavatelů. Proto Simmel považuje peníze za tak důležitý prvek v procesu modernizace.

4.0 Weberova etika a duch kapitalismu

V této práci jsem dosud popisovala teorie, ve kterých představuje hybnou sílu ve společnosti ekonomický faktor, stručně řečeno, ekonomický faktor je příčinou hodnotové změny. V teorii německého sociologa, ekonoma a historika Maxe Webera (1864 – 1920) je tomu však naopak; v teorii o protestantské etice a duchu kapitalismu jsou to hodnoty, které přispěly ke změně v ekonomice.

Weber se vlivem protestantské etiky na moderní společnost zabýval v několika člancích v časopisech i v jiných svých publikacích,⁸⁰ svou teorii plně rozvinul v textu *Protestantská etika a duch kapitalismu* z roku 1904.⁸¹

Weber studoval poměry v podnikatelském sektoru v Německu na konci 19. století a povšiml si, že většina kapitálu patřila podnikatelům, kteří pocházeli z protestantských rodin. Podobně tomu bylo i v dalších evropských zemích, v Anglii, v Holandsku nebo ve Francii.⁸² Potomci protestantů navíc převažovali nad katolíky i v počtu absolventů škol vyššího stupně, a rovněž typy škol, které si vybírali, byly více zaměřeny na praxi a vydělávání peněz.⁸³ Weber pátral po příčinách toho, že se kapitál kumuluje především v rukách věřících z protestantských denominací, a přišel se svou slavnou myšlenkou o souvislosti specifického chování lidí, pocházejícího z přísné náboženské výchovy, a moderního kapitalismu orientovaného na zisk

Častým argumentem tehdejší doby, kterým chtěli lidé vysvětlit skutečnost, že protestanti jsou lepšími podnikateli než katolíci, bylo podle Webera to, že protestanti v minulosti nasbírali více majetku, a proto byli více zastoupeni mezi podnikateli.⁸⁴ Weber tento argument nebral jako dostatečný a ptal se, jak tedy lidé reformního vyznání nasbírali svůj majetek.

Dalším argumentem bylo, že katolíci údajně netouží po majetku a že je pozemské statky nezajímají; lidé katolického vyznání chtějí mít svůj klid a chovat se tak, aby to bylo milé

Bohu. Naopak protestanti jsou podle tohoto výkladu materialisté a mají větší sklony ke světským radovánkách, a proto jsou kvůli zábavě ochotni se do úmoru plahočit za ziskem.⁸⁵ Tento rozdíl mezi protestanty a katolíky je shrnut ve variaci na lidové přísloví: „*Katolíci rádi spí, protestanti rádi jí.*“⁸⁶

Weber označil tento argument za naprosto lichý, protože život v protestantismu je často mnohem asketičtější než život katolický. Asketismus je podle Webera jedním z nejcharakterističtějších rysů protestantismu.⁸⁷

Z historie podle Webera vyplývá, že protestanti mají opravdu silné sklony tvořit zisk.⁸⁸ Katolíci, ať už v dobách, kdy v zemi, ve které žili, představovali majoritu, nebo v dobách, kdy byli skupinou pronásledovanou či přinejmenším tolerovanou, nikdy netvořili kapitál a nepouštěli se ve velkém do podnikání.⁸⁹ U protestantů Weber vysledoval úplně jiný trend. V časech, kdy byli ve společnosti skupinou ovládající a byli tedy zastánci majoritního náboženství, vykazovali velký sklon k tvorbě zisku. Nejinak tomu bylo tehdy, když ve společnosti představovali minoritu.⁹⁰ Protestanti, kteří chtěli být čínorodí, ale stávající společenské uspořádání jim neumožnilo projevit se například ve státní správě, hledali uplatnění v obchodu. Tuto tendenci v obdobných podmínkách rovněž vykazovali například i Židé a další národnostní skupiny. Na tomto místě je dobré podotknout, že podobnou teorii jako Weber vyslovil i německý ekonom, sociolog a Weberův přítel Werner Sombart, v jeho pojetí však určující roli hrála morálka vycházející spíše ze židovství.⁹¹

Z protestantské tendence tvořit zisk Weber vyvodil, že protestantismus, který slaví úspěchy v byznysu za všech okolností, má jakousi vnitřní specifičnost, jejímž důsledkem je právě tvorba podnikatelského zisku. Tato specifičnost se objevuje vždy a za všech okolností a odlišuje protestantismus od katolicismu.

4.1 Duch kapitalismu

V názvu své nejslavnější práce použil Weber pojem „duch kapitalismu“. Když se snažil pojem srozumitelně vysvětlit, připustil, že je to termín značně obtížně vysvětlitelný a nalezení vhodné definice je velmi zrádné.⁹² Podle něj se pojem „duch kapitalismu“ musí definovat jako historické individuum, tedy „tzv. komplex souvislostí v určité dějinné skutečnosti,

ze které pojmově vytvoříme celek s ohledem na jeho kulturní význam.“⁹³ Důvodem obtížného vysvětlení pojmu je, že jeho plný význam začne čtenáři docházet až během jeho výkladu,⁹⁴ proto pro nejvhodnější popis pojmu Weber použil provizorní znázornění, vyjádřené v kompilovaném textu Benjamina Franklina Necessary Hints to Those that Would be Rich z roku 1736 a Advise to a young tradesman z roku 1748. Weber vybral tento text s tím, že podle něj nejlépe ilustruje, co si lidé mají představit pod pojmem duch kapitalismu.⁹⁵

(Zkrácená verze původního citovaného textu)

Mysli na to, že čas jsou peníze; kdo by denně svou prací mohl vydělat deset šilinků a jde se na půl dne procházet nebo čas prolenuje ve svém pokoji, ten, když na svoji zábavu vydal byt' jen šest pencí, nesmí počítat jen je, neboť vedle toho ještě vydal nebo spíše vyhodil pět šilinků.

Mysli na to, že kredit jsou peníze. Jestliže někdo u mě ponechá své peníze, když jsou splatné, tak mi daroval své zájmy, nebo to, co jsem s nimi mohl během této doby začít. Neboť představuje velkou sumu, když má člověk dobrý a velký kredit a dovede ho dobře používat.

Mysli na to, že peníze mají plodnou a úrodnou povahu. Peníze mohou produkovat peníze a jejich oddenky mohou nést ještě více a tak neustále. Pět šilinků dobře vydaných představuje šilinků šest, a dále sedm šilinků a tři pence a tak dál až do sta liber šterlinků. Čím více peněz je, tím více při obratu produkuje, takže užitek roste rychleji a ještě rychleji.

Kdo zabije bachyni, zničí tím celé její potomstvo až do tisícího kolena. Kdo promrhá pětišilink, zabíjí všechno, co jím mohl vyprodukovat, celé roty liber šterlinku.

Kdo je známý tím, že platí přesně ve slíbenou dobu, ten si může kdykoli vypůjčit peníze, které zrovna jeho přátelé nepotřebují. Proto si nikdy nenechávej vypůjčené peníze ani o hodinu déle, než jsi slíbil, aby ti hněv, který to způsobí, neuzavřel peněženku tvého přítele.

Úder tvého kladiva, jež tvůj věřitel slýchá v pět ráno nebo v osm večer, ho uspokojí na šest měsíců; když tě však uvidí za kulečnickým stolem, nebo zaslechne tvůj hlas v hostinci v době, kdy bys měl pracovat, tak se ti hned příštího rána připomene o splátku a bude žádat peníze dřív, než je budeš mít k dispozici.

Chraň se, abys všechno, co máš, pokládal za své vlastnictví a podle toho také žil. Tomuto klamu podléhají mnozí lidé, kteří úvěr mají. Abys tomu zabránil, veď si přesné účty o svých výdajích i příjmech. Dej si tu námahu, abys dbal na jednotlivosti, neboť to má ten dobrý výsledek: odhalíš, v jak velké sumy narůstají malé výdaje a postřehneš, co se uspořít mohlo a co se v budoucnosti uspořít bude moci.

Vznik moderního kapitalismu byl možný pouze v případě, že lidé byli ochotni velmi těžce pracovat a tvorbě zisku obětovat celý svůj život a veškerý svůj pozemský čas. Proto má podle Webera Franklinův text charakter návodu.⁹⁶ Franklin zde naznačil určitý specifický styl života a morálky, kdy je vše podřízeno tvorbě zisku. Ve výše uvedeném textu je naznačena specifická etika, která má provázet úspěšného podnikatele celým jeho životem.⁹⁷

Když Weber hovoří o vzniku kapitalismu, má na mysli kapitalismus moderní, který je specifický tvrdou konkurencí, namáhavou prací a velkými zisky.⁹⁸ Zmiňuje se o tom, že kapitalismus svého druhu a honba po penězích existovali už dříve, ve starém Řecku, v Římě, v Babylónu nebo v Číně, ale nebyli takové, jaké je známe dnes (nebo spíše na začátku minulého století).⁹⁹ Pro nový kapitalismus je charakteristický právě ten étos, který Benjamin Franklin představil v uvedené textu, a který Weber považuje za hybatele světového hospodářství. Zisk pro protestanty nebyl prostředkem ke světským radovánkám, ale samoučelem. Samotné získávání zisku muselo být provázeno přímým omezováním osobního požitku. „Člověk se tu orientuje na zisk jako na účel svého života a nikoli jako na prostředek uspokojování svých materiálních potřeb.“¹⁰⁰

Franklinův étos a Weberův duch kapitalismus nemají původ nikde jinde než v protestantismu. Získávání peněz je totiž pro protestanty jasným důkazem zdatnosti v povolání, které podle nich určil Bůh. Kdo dobře vykonává své povolání, je i dobrým člověkem a je dobrý před Bohem.¹⁰¹ Katolicismus bránil rozvoji podnikání tím, jak pohlížel na hromadění majetku. Převzal starověkou etiku a hromadění peněz a jejich množení například formou půjčování považoval za amorální a kacířské.¹⁰²

Samotný pojem povolání je příznačný pro protestantské země a jejich jazyk. V jazycích většiny historicky protestantských zemí je význam slova povolání spojován s povoláním

od Boha, člověk byl povolán Bohem, aby vykonával určité povolání. V historicky katolických zemích toto slovo podobnou spojitost s posláním od Boha nemá.¹⁰³

Nástup nového kapitalismu nebyl jednoduchý, odpor mu kladl tzv. tradicionalismus, který Weber považuje za hlavní překážku úspěšného přijetí kapitalistické morálky.¹⁰⁴

Tradicionalismus spočívá v tradičním, tedy v předkapitalistickém přístupu k práci. Lidé vychovaní v tradicionalismu chtějí vydělávat jenom tolik, aby měli na přežití, a nevidí důvod, proč se nepohodlně hnát za ziskem.¹⁰⁵

V dnešní době jsou lidé naopak vychováváni k tomu, aby byli buď dobrými kapitalisty nebo dobrými zaměstnanci kapitalistů. Právě na výchovu klade Weber nejvyšší důraz, říká, že tradicionalistické nebo kapitalistické chování není přirozenou, vrozenou vlastností člověka, ale naučeným přístupem.¹⁰⁶ Pokud jsou lidé vychováváni v tradicionalistickém prostředí, nestanou se z nich dobří podnikatelé, ani nebudou podnikatelům dobrými zaměstnanci. To byl právě problém nastupujícího kapitalismu, který neustále narážel na lenost a neochotu lidí pracovat.

Před nástupem protestantské etiky se podnikatelé příliš nepředřeli. Pracovali pár hodin denně a peněz měli dost na to, aby vyžili.¹⁰⁷ S prvními úspěchy protestantských podnikatelů a se vznikem konkurence jim však zlaté časy skončili, museli se začít otáčet, aby jejich podnikání nezkrachovalo.¹⁰⁸ Zajímavé podle Webera je, že v začátcích úspěšného podnikání nových byznysmenů nestály obrovské penežní částky, jak by se dalo předpokládat, ale pouze tvrdá práce.¹⁰⁹

Nejlepší lék na tradicionalistický šlendrián, jak píše Weber, je protestantská výchova, která lidi od dětství vedla k asketismu a tvrdé práci.¹¹⁰

5. 0.

Sekundární analýza dat z výzkumů European Value Survey v roce 1991 a 1999:

Změnily se během devadesátých let některé postoje obyvatel České republiky?

5. 1 Úvod:

K hodnotovým změnám ve společnosti dochází v případě, že individua získají jiné hodnotové orientace než jedinci před nimi anebo během života změni své životní postoje. Vyšla jsem z předpokladu, že během devadesátých let došlo ke zvýšení životní úrovně obyvatel Česka, což by, pokud Inglehartova teorie alespoň částečně platí, mělo vyvolat hodnotový posun společnosti směrem k postmaterialismu nebo přinejmenším k vyšší toleranci, demokratičnosti, odmítání diskriminace nebo volání po ochraně přírody. Pro připomenutí zmiňuji, že během devadesátých let nedošlo v České republice k výraznému nárůstu postmaterialistů. (viz str.14 této práce)

Inglehart ve své typologii materialismu a postmaterialismu zastával názor, že postmaterialisté, tedy lidé tolerantnější, méně xenofobní, zastávající demokratické postoje atp. si mohou tyto „moderní“ hodnoty osvojit pouze během dětství.

Později se však zjistilo, že neměl pravdu; hodnotové orientace lidí se mohou měnit kdykoliv během jejich života. Ověřilo se to i na datech z České republiky.¹¹¹ Toho jsem využila v sekundární analýze dat, která je součástí této práce. Chtěla jsem zjistit, zda v devadesátých letech 20. století, konkrétně od roku 1991 do roku 1999, došlo k významné změně v postojích občanů Česka.

5. 2 Stručný náčrt vývoje české ekonomiky v devadesátých letech

V krátkosti načrtnu ekonomickou situaci v Československu na začátku 90. let a na konci desetiletí.

V roce 1991 mělo ještě Československo před sebou obě privatizační vlny a představitelé státu vydávali veškerou svou energii na zrovna rozběhnutý proces ekonomické transformace. V lednu 1991 zasáhla Československo vysoká inflace o velikosti zhruba 27 procent. Během roku se ceny postupně stabilizovaly, lidé však

pocítili pokles reálných mezd. V následujících letech se ekonomika dostala do recese, která skončila v roce 1994.¹¹² Stručně řečeno, začátek devadesátých let ani zdaleka nepřipomínal konzumní blahobyť, kterému Češi v posledních letech velice ochotně uvykli.

V letech 1997 a 1998 ekonomika opět přestala růst a byla v recesi, kterou doprovázel pokles reálných mezd a růst nezaměstnanosti.¹¹³ Navíc situaci v zemi komplikovaly neurovnané politické spory a politická krize spojená s demisí vlády Václava Klause. V roce 1999 se hospodářství začalo vzpamatovávat a ekonomika začala znovu růst.¹¹⁴

Během devadesátých let se zvyšovaly příjmy domácností, zvýšení důchodů proběhlo ve všech příjmových skupinách. Současně s růstem příjmů pochopitelně rostla i spotřeba a blahobyť.¹¹⁵

Dovolím si tedy pro svůj účel ve zkratce shrnout hospodářskou situaci Československa resp. České republiky v devadesátých letech jedinou větou: Během devadesátých let došlo ke změně ekonomické úrovně země k lepšímu a výrazně se zvýšila životní úroveň obyvatelstva.

5. 3 Data

Ke studiu jsem si vybrala data z Evropského výzkumu hodnot, který v České republice probíhal ve dvou vlnách, první v roce 1991, druhý v roce 1999.

Evropský výzkum hodnot (European value survey) je dlouhodobé mezinárodní komparativní šetření, které slouží jako bohatá zásobárna dat pro sociology v Evropě i ve světě. Data zachycují pohled občanů třicetipěti evropských - západních i postkomunistických - zemí od roku 1981, resp. 1991, resp. 1999. Respondenti v šetření vyjadřovali své postoje k morálce, náboženství, sociálním normám, politice nebo práci.

První vlnu výzkumu v České republice provedla katedra sociologie Fakulty sociálních věd UK a agentura SC&C v červnu až srpnu 1991, data z roku 1999 sebral v březnu až květnu tým z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a agentura SC&C. Šetření v roce 1991 se zúčastnilo 2109 respondentů, další výzkum byl

proveden na vzorku o 1908 respondentech. V obou šetřeních jsem respondenty (dospělé ženy a muže) rozčlenila do věkových skupin 18 až 30 let, 31 až 45 let, 46 až 60 let a 61 let a více. V roce 1991 se nejstarší respondent narodil v roce 1911, stejně tomu bylo v roce 1999. V porevolučním výzkumu byli nejmladší respondenti narozeni v roce 1973, v mladším výzkumu se nejmladší dotázaní narodili v roce 1982.

Kromě popisu výsledků výzkumů z jednotlivých let jsem testovala, zda existoval statisticky významný rozdíl mezi výsledky z prvního a druhého výzkumu. Test jsem prováděla v kontingenční tabulce pomocí statistiky Pearson's Chi Square na hladině 0,05 a průměrné umístění na škále (pokud odpovědi na otázku bylo zanesení hodnoty na škálu) párovým t-testem.

5. 4 Analýza

Z obsáhlé zásobárny dat jsem nejdříve vyčlenila otázky, které byly součástí dotazníků z obou šetření, z nich jsem pak vybrala ty, které podle mě nejlépe (a alespoň částečně) pokryly hodnotové spektrum lidí v České republice. Otázky jsem rozdělila do okruhů: a) vztah k okolí a ostatním lidem, b) náboženství, c) životní prostředí, d) rodina a e) politika. V těchto okruzích jsem sledovala, zda během devadesátých let došlo na území Česka k tzv. postmodernizačnímu posunu, o kterém hovoří Inglehart. Validitu analýzy poznamenalo rozdělení Československa v roce 1993, data z prvního výzkumu v roce 1991 totiž byla sebrána jak v Česku, tak na Slovensku, druhý výzkum už se týkal pouze občanů České republiky.

A) Vztah k okolí a ostatním lidem

Oblast vztahů respondentů ke svému okolí jsem testovala na těchto otázkách:

*Mohl(a) byste říci podle svých životních zkušeností, že **většinu lidí je možno důvěřovat**, nebo že člověk musí být ve styku s ostatními velmi opatrný?*

V roce 91 řeklo 26,1 procenta respondentů, že lidem je možno důvěřovat, v druhém výzkumu bylo stejného názoru 24,5 procenta respondentů, což nepředstavuje statisticky významný rozdíl, ani statistika Chí kvadrát změnu nezaznamenala. V obou šetřeních se důvěra v ostatní nelišila mezi pohlavími ani s věkem. Mezi lidmi tedy převažoval názor, že

je lepší držet si cizí lidi od těla. Podle Ingleharta lidé v moderních postindustriálních společnostech k sobě mají více důvěry než lidé v méně rozvinutých zemích, otázkou je, jak má být tato důvěra velká. Domnívám se ale, že podíl "důvěřivých" kolem 25 procent není příliš vysoký.

*Když vezmete v úvahu všechny okolnosti, jak **jste** nyní **spokojen(a) se svým životem**?*

Nespokojen(a) 2 3 4 5 6 7 8 9 spokojen(a)

Škálu jsem překódovala na čtyři hodnoty: velmi spokojen(a), spokojen(a), nespokojena(a) a velmi nespokojen(a). V roce 1991 bylo velmi nespokojených 3,7 procenta respondentů, nespokojených bylo 24,3 procenta, celkem 28 procent respondentů. Spokojených se životem se ukázalo být 50,5 procenta dotázaných a velmi spokojených bylo 21,5 procenta, celkově se tedy za spokojené označilo 72 procenta lidí.

Ve výzkumu z roku 1999 bylo velmi nespokojeno se životem 2,5 procenta dotázaných, nespokojených bylo 19,2 procenta, celkem se bylo se svým životem nespokojeno 21,7 procenta lidí. Spokojených bylo 55,1 procenta a velmi spokojeně se cítilo 23,2 procenta dotázaných, celkově tedy bylo spokojených 78,3 procenta respondentů.

Test dobré shody prokázal významný rozdíl mezi výsledky z prvního a druhého šetření, i rozdíl 6,3 procenta je už za hranicí výběrové chyby, což napovídá, že lidé byli v roce 1999 relativně spokojenější. Průměr škálových hodnot od jedné do deseti byl v roce 1991 6,83, v pozdějším šetření měl hodnotu 7,06. V párovém t-testu vyšlo, že průměry se statisticky lišily, a tedy že došlo ke změně k lepšímu.

Vykonáváte v současné době dobrovolnou, **neplacenou práci pro organizaci, jež nabízí sociální služby například o přestárlé, postižené nebo jinak znevýhodněné skupiny?**

V roce 1991 pro nějakou organizaci zabývající se pomocí sociálně slabým dobrovolně pracovalo 4,6 procenta respondentů, v roce 1999 to tvrdilo 6,4 procenta dotázaných. Ke zvýšení nebo snížení počtu dobrovolných pracovníků podle testu dobré shody došlo. Pro rok 1991 se při Chi kvadrát testu v kontingenční tabulce na hladině 0,05 potvrdila hypotéza, že dobrovolná práce pro sociálně slabé závisí na věku, ukázalo se, pro mě nečekaně, že starší lidé, konkrétně lidé z nejstarší věkové kategorie 61 a více let

vykonávali dobrovolnou činnost častěji než lidé mladší. To samé se potvrdilo pro data z roku 1999. Čím starší byl respondent, tím vyšší (i když opravdu malá) byla pravděpodobnost, že bude dobrovolně pracovat pro sociálně slabé.

Chi kvadrát test pro rok 1991 ukázal, že pro sociálně slabé dobrovolně pracovaly častěji ženy, v dalším výzkumu se to rovněž potvrdilo.

*Vykonáváte v současné době dobrovolnou, neplacenou práci pro organizaci, která nabízí **pomoc lidem v rozvojových zemích**?*

V obou šetřených letech pro organizací nabízející pomoc zemím třetího světa pracovala velmi zanedbatelná část Čechů, v obou případech to nebylo ani jedno procento. Statisticky významný rozdíl se nepotvrdil.

*Je pro vás ospravedlnitelné jednání, když **někdo šidí na daních**?*

Nikdy 2 3 4 5 6 7 8 9 vždy

Škálu jsem převedla na čtyři hodnoty: zcela neospravedlnitelné, neospravedlnitelné, ospravedlnitelné a zcela ospravedlnitelné. V roce 1991 bylo krácení daní zcela neospravedlnitelné pro 80,5 procenta lidí, neospravedlnitelné se zdálo 15,6 procentům respondentů. Z toho vyplývá, že 96,1 dotázaných odsoudilo podvádění při placení daní. Necelým čtyřem procentům krácení daní nevadilo.

V roce 1999 podvádění při placení daní zcela odsoudilo 75,8 procenta dotázaných, neospravedlnitelné se zdálo 18,4 procentům respondentů. Celkově bylo podvádění při placení daní odsouzeno 94,3 procenty lidí. Statisticky významný posun se od roku 91 do roku 1999 potvrdil, v druhém výzkumu tedy lidé šizení na daních nepovažovali za neospravedlnitelné tak často.

V roce 1991 byl zjištěn průměr 1,78, v dalším výzkumu 2,02. T-test odhalil statisticky významný rozdíl v průměrech.

*Je pro vás ospravedlnitelné jednání, když někdo užívá **drogy jako marihuanu nebo hašiš**?*

V roce 1991 považovalo užívání lehkých drog za zcela neospravedlnitelné 92,6 procenta dotázaných, neospravedlnitelné bylo pro 5,9 procent. Celkem se proti lehkým drogám stavělo 98,4 procenta lidí. V roce 1999 označilo braní lehkých drog za zcela

neospravedlnitelné 86,7 procenta respondentů, neospravedlnitelné bylo pro 9,4 procenta, celkem tedy bylo proti užívání lehkých drog 96,1 procenta. Statistika Chí kvadrát zaznamenala statisticky významný posun směrem k toleranci lehkých drog.

V obou testovaných letech byli k lehkým drogám tolerantnější muži, prokázal to test dobré shody. V kontingenční tabulce byla pozorována poměrně silná závislost s věkem, podle očekávání byli k lehkým drogám tolerantnější mladí lidé, a to v obou testovaných letech, v roce 1999 byl rozdíl mezi nejmladší a nejstarší kategorií podle adjustovaných reziduí nejsilnější.

T-test potvrdil, že od roku 1991 do roku 1999 se postoj k lehkým drogám posunul k toleranci.

*Je pro vás ospravedlnitelné jednání, když **ženatý muž** nebo **vdaná žena** má “vedlejší” milostný poměr?*

V roce 1990 bylo zcela proti nevěře 57 procenta dotázaných, 32,6 procenta respondentů ji považovalo za neospravedlnitelnou, celkem tedy 89,6 procenta neschvalovalo nevěru. 10,4 procenta dotázaných považovalo podvádění partnera za ospravedlnitelné nebo zcela ospravedlnitelné. V roce 1999 byly výsledky prakticky zcela identické, takže jsem netestovala shodu ani rozptyl průměrů. Test dobré shody pro data z roku 1991 zjistil, že nevěru častěji ospravedlňovali muži, totéž se potvrdilo pro rok 1999, i když už rozdíl mezi pohlavími nebyl tak výrazný.

*Je pro vás ospravedlnitelná **homosexualita**?*

Homosexualitu v roce 1991 považovalo za zcela neospravedlnitelnou 50,4 procenta dotázaných, neospravedlnitelná byla pro 24,4 procenta. Celkem tedy bylo proti homosexualitě 74,7 procenta lidí. Pouze 15,3 procenta dotázaných proti homosexualitě nic nenamítalo.

V roce 1999 byl vidět zřetelný posun, který potvrdil i test dobré shody. Homosexualitu za zcela neospravedlnitelnou sexuální orientaci označilo 31,3 procenta lidí, neospravedlnitelná byla pro 19,7 procenta respondentů, celkem tedy se proti ní postavilo 51 procent dotázaných. Na druhé straně škály, tedy té “homosexualitě nakloněné”, se ocitlo 49 procent dotázaných. Rozdíl potvrdil i test dobré shody, což dokazuje, že během

devadesátých let došlo ke změně vnímání homosexuality, a že se česká společnost stala tolerantnější a posunula se v tomto ohledu směrem k ingelhartovskému postmetrialismu. Chí kvadrát test v obou testovaných letech potvrdil, že k homosexualitě jsou tolerantnější ženy. Rovněž byla prokázána souvislost s věkem, v obou šetřeních byli k homosexualitě tolerantnější mladší lidé.

*Je pro vás ospravedlnitelná **interrupce**?*

V první polovině škály se nacházelo 65,7 procenta odpovědí respondentů z roku 1991, tedy většina byla proti interrupcím, necelých 35 procent dotázaných bylo pro. V dalším výzkumu se proti interrupcím celkově postavilo 51,5 procenta dotázaných, což znamená, že 49,5 procentům respondentům interrupce nevadila. Chí kvadrát test prokázal statisticky významnou změnu v postoji k interrupcím. Průměr na škále se rovněž statisticky významně změnil, od roku 1991 se posunul nahoru.

Na postoj k interrupcím neměl vliv faktor pohlaví, souvisel ovšem s věkem. V roce 1991 byli proti potratům častěji starší lidé, stejně tak tomu bylo v roce 1999.

*Je pro vás ospravedlnitelná **eutanazie**?*

V roce 1991 byla eutanazie zcela neospravedlnitelná nebo neospravedlnitelná pro 74 procent dotázaných, v pozdějším výzkumu to bylo 51,2 procenta. Chí kvadrát test podle očekávání prokázal statisticky významnou změnu směrem k větší toleranci eutanazie. Neprokázal se odlišný postoj jednotlivých pohlaví, v obou případech se však potvrdilo, že postoj k eutanazii závisí na věku, starší lidé k eutanazii vyjadřovali častěji negativní postoj než mladí.

*Je pro vás ospravedlnitelná **sebevražda**?*

Zcela neospravedlnitelná byla v roce 1991 sebevražda pro 57,7 procenta lidí, za neospravedlnitelnou ji považovalo 30,4 procenta dotázaných, dohromady 88,1 procenta. Ospravedlnitelná nebo zcela ospravedlnitelná byla pro 12 procent lidí. V roce 1999 byla sebevražda zcela neospravedlnitelná pro 60,2 procenta dotázaných, za neospravedlnitelnou ji označilo 25,1 procenta lidí, celkem tedy bylo proti sebevraždě 85,3 procenta respondentů. Test dobré shody prokázal posun k vyšší toleranci sebevraždy.

Názory na sebevraždu se nelišily podle pohlaví, spojitost s věkem se však prokázala, starší lidé se k sebevraždě častěji stavěli s opovržením. V této souvislosti mě napadá nepravděpodobná, ovšem zábavná hypotéza, že negativní postoj k sebevraždě zastávají častěji starší lidé, protože ti, kteří k sebevraždě zastávali postoj pozitivní, se stáří s pochopitelných důvodů nedožili.

B) Náboženství

Na otázku **Jste věřící?** V roce 1991 odpovědělo 41,7 procenta respondentů kladně, v pozdějším výzkumu to bylo 44,7 procenta. Za přesvědčeného ateistu se v Československu po revoluci považovalo 5,5 procenta dotázaných, nevěřících bylo 52,8 procenta. V roce 1999 bylo nevěřících 46,6 dotázaných, k ateismu se přihlásilo 8,8 procenta lidí. K významnému posunu v religiozitě lidí od roku 1991 do roku 1999 podle chí kvadrát statistiky došlo, v roce 1999 se za věřící označilo víc lidí než v roce 1990.

V obou šetřených letech byla pozorována závislost religiozity na pohlaví, více věřících bylo mezi ženami. Potvrdila se i závislost na věku, podle očekávání bylo nejvíce věřících mezi lidmi z nejstarší věkové kategorie. V roce 1999 se ve věkových kategoriích 18 až 30 a 31 až 45 nelišil počet věřících a nevěřících. To samé platilo pro rok 1991, ovšem s tím, že v kategorii 31 až 45 bylo nepatrně více věřících. Poměry se mohly vyrovnat tím, že část kategorie 18 až 30 let z roku 1990 přešla do kategorie 31-45 v roce 1999. Nevěřících bylo v obou testovaných letech nejvíce ve dvou nejmladších věkových kategoriích.

Kladnou odpověď na otázku **Jste členem nějaké církve?** podalo v roce 1991 5,4 procenta dotázaných, v pozdějším výzkumu to byly 7,3 procenta respondentů. Chí kvadrát test odhalil, že v roce 1999 bylo v České republice skutečně více členů církví než v roce 1990.

Z procentních podílů je jasné, že se ke členství v církvi v obou šetřených letech hlásila velmi malá část obyvatelstva. V roce 1999 bylo mezi respondenty členů církvé více než v roce 1990. Ani v jednom z výzkumů se nepotvrdila závislost členství v církvi na

pohlaví. Na věku však už členství v církvi záleželo, podle očekávání se nejvíc členů církve našlo v nejstarší věkové kategorii 61 a více let, a to v obou šetřených letech.

V roce 1990 podle dat EVS se v ČR hlásilo ke katolictví 87,6 procenta členů církvi, v roce 1999 84,9 procenta. K protestantismu se v roce 1990 hlásilo 10,8 procent, později to bylo 10 procent. K ostatním vyznáním se hlásila zanedbatelná část populace.

Na otázku **Věříte v Boha?** odpovědělo v roce 1991 kladně 35,4 procenta dotázaných, pozdějším výzkumu v Boha věřilo 40,3 procenta lidí, což podle Chí kvadrát testu představuje statisticky významný rozdíl a posun směrem k většímu podílů těch, kteří věří v Boha. V obou šetřených letech se prokázala závislost víry v Boha na pohlaví, opět v Boha častěji věřily ženy. Rovněž se znovu potvrdila závislost na věku. V roce 1991 měli mezi lidmi, kteří se přiznali, že věří v Boha, největší zastoupení respondenti z poslední věkové kategorie, v ostatních věkových kategoriích bylo zastoupení pod úrovní očekávaných četností, kromě kategorie 46 až 60. V dalším výzkumu byly výsledky podobné, ovšem s tím rozdílem, že v kategorii 46 až 60 už bylo respondentů méně, tedy pod úrovní očekávaných četností. Zdá se, že se věřící z kategorie 46 až 60 z roku 1990 přesunuli do poslední kategorie v roce 1999.

Součástí dotazníku byla i otázka: **Modlíte se nebo meditujete někdy?** 33,2 procenta respondentů výzkumu z roku 1991 odpovědělo, že se někdy modlí nebo meditují. V roce 1999 na stejný dotaz kladně odpovědělo 39,1 procenta dotázaných, což již na první pohled představuje změnu k většímu zastoupení těch, kteří se modlí, což potvrdil i test dobré shody.

V obou šetřeních byla prokázána závislost na pohlaví, souvisí to s poznatky popsány výše. Podle očekávání bylo modlení závislé i na věku, lidé z nejstarší věkové kategorie na tuto otázku odpovídali kladně častěji než respondenti z ostatních kategorií.

C) Životní prostředí

Podle Ingleharta je dobrým indikátorem toho, zda se společnost nachází ve fázi postmodernizace i to, nakolik se její členové angažují v ochraně životního prostředí, a zda je tato problematika vůbec zajímavá. Na otázku ***Dal(a) byste část svého příjmu, kdybyste si byl(a) jist(á), že tyto peníze budou použity k ochraně před znečišťováním životního prostředí*** mohli respondenti odpovídat alternativami rozhodně souhlasím, souhlasím, nesouhlasím nebo rozhodně nesouhlasím. V roce 1991 rozhodně souhlasilo a souhlasilo 86,8 procenta dotázaných, v roce 1999 to bylo 77,2 procenta respondentů, což je zřetelně méně. Úbytek dobrovolných sponzorů boje proti znečišťování přírody potvrdil I test dobré shody.

V roce 1991 podle testu dobré shody by peníze na ochranu životního prostředí daly spíše ženy, totéž se prokázalo v roce 1999. V roce 1991 ochota přispívat na boj proti znečišťování životního prostředí souvisela s věkem, mladší lidé by peníze dali mnohem ochotněji než lidé ze starších věkových kohort, zejména té nejstarší. Kupodivu se však tato závislost na věku neprojevila v mladším výzkumu.

S výrokem *Vláda musí omezovat znečišťování životního prostředí, ale mě by to nemělo stát žádné peníze* v roce 1991 silně souhlasilo 12 procent dotázaných, souhlas vyjádřilo 30, 8 procenta lidí, celkem tedy 42,7 procenta respondentů. Proti tomuto výroku bylo 57,2 procenta dotázaných. V roce 1999 s výrokem silně souhlasilo nebo souhlasilo 53,6 procenta dotázaných, což je zřetelný nárůst nezájmu o ochranu životního prostředí, který povrdila i statistika Chí kvadrát. test dobré shody změnu nezaznamenal. V obou výzkumech nebyla pozorována závislost na pohlaví, v obou letech však s výrokem častěji souhlasili starší lidé, nejvíce lidé z nejstarší věkové kohorty.

Na otázku *Jste členem organizace, která pomáhá ochraně životního prostředí?* v roce 1991 kladně odpovědělo 6,7 procenta datázaných, v roce 1999 to bylo 6,6 procenta, k žádné změně tedy ani podle statistiky nedošlo. V roce 1991 podle statistického testu bylo mezi členy ekologických hnutí více žen, v pozdějším výzkumu se to již nepotvrdilo. Stejně tak se vytratila závislost na věku, v roce 1991 byli členy organizací ochraňujících životní prostředí nejčastěji lidé z věkové kohorty 46 až 60 let, relativně nejméně se angažovali lidé

z nejmladší věkové skupiny. V roce 1999 Chí kvadrát test žádnou závislost na věku nezaznamenal.

D) Rodina

V tomto tematickém okruhu jsem zjišťovala, jak se změnily postoje obyvatel české republiky k rodině, rodičovství a rovnému přístupu k obou pohlavím. Vybrala jsem několik otázek, které byly součástí obou dotazníků. Nechci tvrdit, že jejich rozbor přinese adekvátní popis hodnotové změny v této oblasti, ale alespoň částečně jsou podle mého názoru odpovědi na tyto otázky schopny zachytit změnu, která se v devadesátých letech na tomto poli udála nebo neudála.

*Nakolik je ve Vašem životě důležitá **rodina**?*

Výstupy z obou výzkumů potvrdili, že rodina byla pro Čechy velmi významnou součástí jejich života, v prvním výzkumu ji jako velice důležitou nebo důležitou označilo 98,2 procenta dotázaných, v druhém 98,3, ke statisticky významné změně nedošlo. Rodina byla v devadesátých letech pro lidi velmi důležitá a její důležitost se nezměnila. Chí kvadrát test ukázal, že rodina byla v obou testovaných letech kvalitativně důležitější pro ženy, ty ji častěji označovaly za velmi důležitou, kdežto muži ji častěji označovali za důležitou.

V jedné z baterií obsažených v dotazníku respondenti odpovídali, co je pro ně důležité v manželství. Vybrala jsem několik aspektů, které podle mého názoru zastupují spíše tradičnější a praktičtější přístup k manželství (dostatečný příjem domácnosti, děti) a několik dalších předpokladů, které podle mého názoru zastupují spíše idealističtější a svým způsobem postmaterialistický postoj (porozumění a tolerance, dobré sexuální soužití, dělba práce v domácnosti).

Dostatečný příjem byl v roce 1991 velmi důležitý pro 45,3 procenta respondentů, docela důležitý byl pro 44,1 procenta dotázaných. O osm let později se množství lidí, kteří považovali příjem za velmi důležitý snížilo na 35,2 procenta, za docela důležitý ho v tomto roce považovalo 54,2 procenta dotázaných. Test Chí kvadrát odhalil změnu směrem ke snižující se důležitosti příjmu.

Dá se tedy říci, že Češi považovali dostatečný příjem v manželství za velmi důležitý, ovšem s tím rozdílem, že mu na konci devadesátých let nepřisuzovali tak vysokou důležitost jako dříve. Myslím, že to souvisí s tím, že na začátku devadesátých let si nedostatečné finanční zabezpečení uvědomovalo více domácností než na blahobytném konci dekády, a proto Češi v roce 1991 přisuzovali penězům větší význam.

Podobný trend se dá vysledovat v odpovědích na otázku, jak byli pro Čechy v manželství důležité **děti**. V roce 1991 považovalo pořízení si dětí za velmi důležité 86,3 procenta dotázaných, docela důležité to bylo pro 11,9 procenta dotázaných, celkem tedy děti v manželství považovalo za důležité 98,3 procenta lidí. V roce 1999 přítomnost dětí v manželství označilo za velmi důležité 77,8 procenta dotázaných, důležité byly pro 18,7 procenta dotázaných, celkem 96,5 procenta, což je téměř stejně jako v roce 1991. K posunu však došlo v intenzitě důležitosti, v druhém výzkumu se vyskytlo více odpovědí „docela důležité“, což značí, že děti byly v devadesátých letech v manželství sice považovány za důležité, na konci desetiletí se ale intenzita důležitosti snížila. Posun zaznamenala i statistika Chí kvadrát.

V roce 1991 považovalo **respekt a toleranci manželů** k sobě navzájem za velmi důležitý předpoklad manželství 90,3 procenta dotázaných, velmi důležitý byl pro 9,2 procenta dotázaných, dohromady 99,5 procenta. V pozdějším výzkumu byly tolerance a porozumění velmi důležité pro 87,6 procenta lidí, důležité pro 11,7 procenta, celkem 99,3 procenta, statistika chí kvadrát zaznamenala posun k větší důležitosti tolerance a respektu mezi manželi.

Spokojené sexuální soužití bylo v roce 1991 velmi důležité pro 70,5 procenta dotázaných, za docela důležité ho označilo 26,2 procenta respondentů, celkem tedy 96,7 procenta lidí. V dalším výzkumu přiřadili lidé sexuálnímu životu kvalitativně nižší důležitost. Zůstal sice důležitý pro naprostou většinu lidí, ale za velmi důležitý ho oproti roku 1991 označilo „pouze“ 54,1 procenta lidí, tuto změnu zaznamenal i test dobré shody.

Dělbá práce v domácnosti byla v prvním výzkumu důležitým předpokladem spokojeného manželství pro 42,6 procenta dotázaných, za důležitou ji považovalo 45,6 procenta lidí, celkem tedy 88,2 procenta. Data z roku 1999 zcela zavrhlá můj předpoklad, že se zvyšující se životní úrovní se budou manželé spravedlivěji dělit o povinnosti v domácnosti nebo že této dělbě budou přiřazovat větší důležitost. Dělbá práce v domácnosti byla v tomto roce velmi důležitá pro 24,4 procenta dotázaných, což je o téměř dvacet procent méně než v předchozím výzkumu. Docela důležitá byla pro 59,3 procenta lidí, celkem 83,7, což statistika označila za výrazný posun od roku 1990. Lidé v ČR tedy přestali přikládat dělbě práce v domácnosti tak vysokou důležitost jako na začátku 90. let.

*Když někdo říká, že **dítě potřebuje domov s oběma rodiči**, aby vyrůstalo šťastně, souhlasil(a) byste s ním?*

V roce 1991 s výrokem souhlasilo 94,9 procenta dotázaných, o osm let později už to bylo 86,7 procenta, ke zřetelnému posunu tedy na první pohled došlo, což prokázal i test. V prvním výzkumu test dobré shody neprokázal závislost na pohlaví, ve druhém už ano, větší tendenci k souhlasu s výrokem měli muži, ženy naopak častěji vyjadřovaly nesouhlas. Projevila se rovněž závislost na věku. V roce 1991 měli největší tendenci nesouhlasit lidé z věkové skupiny 31 – 45 let, tedy ti, mezi kterými bylo podle mého názoru nejvíce rozvedených, nejčastěji s výrokem souhlasili lidé z nejstarší věkové skupiny. V roce 1999 s výrokem nejvíce nesouhlasili lidé z věkové kohorty 18 až 35 let, následovaní věkovou skupinou 36 až 45. I v tomto případě s výrokem nejčastěji souhlasili nejstarší občané.

*Myslíte si, že **žena musí mít děti**, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?*

V roce 1991 si 67,5 procenta respondentů myslela, že žena musí mít děti, v roce 1999 už to bylo pouze 46 procent, z čehož vyplývá, že v ČR došlo ke zřetelnému posunu ve vnímání role žen ve společnosti. Potvrdil to i test dobré shody. Ani v jednom z výzkumů se nepotvrdilo, že ženy odpovídaly na dotaz odlišně než muži nebo naopak, postoj tedy nebyl závislý na pohlaví.

V obou šetřeních byla vysledována silná závislost na věku. Nejčastěji názor, že žena musí mít děti, vyjadřovali dotazovaní z věkové kohorty 61 a více, naopak nejčastěji nesouhlasili lidé z nejmladší kohorty, přičemž rozdíl byl nejpatrnější v roce 1999.

*Chce-li žena **dítě**, ale **chce** je **vychovávat sama** a žít bez muže, schvalujete to nebo ne?*

V roce 1991 „singlemateřství“ schvalovalo 29,1 procenta dotázaných, v pozdějším výzkumu to bylo už 39,3 procenta dotázaných, což je zřetelný posun k toleranci matek, jež dobrovolně žijí bez partnera. Prokázala to i statistika Chí kvadrát. V obou letech se projevila závislost na pohlaví, ženy byly k dobrovolným „single“ matkám tolerantnější a tento přístup k mateřství schvalovaly častěji než muži, v roce 1999 byl rozdíl ještě patrnější. Podle očekávání se projevila závislost na věku. V roce 1990 nejmladší věková skupina nejčastěji tvrdila, že záleží na okolnostech a byla nejméně často proti. Nejčastěji souhlasili lidé z věkové skupiny 31 až 45 let, nejvíce proti byli nejstarší respondenti. V roce 1999 vyjadřovali nejsilněji souhlas lidé z nejmladší věkové skupiny, nejvíce proti byli lidé z věkové kohorty 61 a více let.

V další části dotazníku měli respondenti odpovídat, zda souhlasí s výrokem:

*Zaměstnání je dobrá věc, **po čem** však **většina žen** opravdu **touží, je domov a děti**.*

V roce 1991 s výrokem silně souhlasilo nebo souhlasilo 84 procenta respondentů, v roce 1999 to bylo 72,3 procenta dotázaných, podle rozdílu v procentech i podle statistického testu usuzují, že došlo k posunu směrem k „odmateřštění“ obrazu žen v české společnosti.

Ženy měly v obou šetřeních tendence volit častěji alternativu *Naprosto souhlasím*, muži častěji volili možnost souhlasím. Ženy ovšem též častěji volily alternativu *naprosto nesouhlasím*. V obou případech test ukázal, že v tomto případě existuje závislost na pohlaví. Rovněž se ukázala závislost na věku, v roce 1991 měli starší lidé častěji tendenci v tvrzení silně souhlasit, naopak s výrokem nejčastěji silně nesouhlasili lidé z věkové kohorty 31 až 45 let. V roce 1999 měla největší tendence k nesouhlasu nejmladší věková skupina, v nejstarší skupině byly sympatie k výroku nejčastější.

Dále respondenti vyjadřovali svůj postoj k výroku ***Být ženou v domácnosti je právě tak smysluplné jako pracovat za mzdu***. V roce 1991 s výrokem rozhodně souhlasilo 30,2 procenta respondentů a souhlasilo 53,8 procenta lidí, celkově tedy 84 procenta. V pozdějším šetření s výrokem rozhodně souhlasilo 16,6 procenta dotázaných a souhlasilo 60,7 procent lidí, celkově to tedy bylo 77,3 procenta respondentů, což je o více než šest procent méně než v roce 1991. Rozdíl potvrdil i test dobré shody. V obou šetřených letech se projevila závislost odpovědi na pohlaví. Statistika chi kvadrát tuto závislost objevila s tím, že se v kontingenční tabulce projevilo, že větší tendenci k nesouhlasu s výrokem měly v obou testovaných letech ženy, v roce 1999 byl rozdíl v postojích mezi ženami a muži ještě patrnější.

V obou testovaných letech se projevila závislost na věku, v roce 1991 bylo mezi lidmi, kteří silně souhlasili, největší procento respondentů z nejstarší věkové skupiny, také lidé ze skupiny 46 a 60 častěji vyjadřovali nadšený souhlas. V roce 1999 vyjadřovali ostrý nesouhlas nejčastěji lidé z nejmladší věkové kategorie, nejstarší naopak častěji rozhodně souhlasili.

S výrokem ***Jak manžel tak manželka by měli přispívat do společného příjmu domácnosti*** v roce 1991 rozhodně souhlasilo 52,5 procenta dotázaných, souhlasilo 39 procent respondentů, celkem se tedy k názoru, že oba manželé mají mít placené zaměstnání přiklonilo 91,5 procenta lidí. V roce 1999 s výrokem rozhodně souhlasilo 45,5 procenta dotázaných a souhlasilo 47,3 procenta, celková suma tedy byla 92,8 procenta respondentů. Přesto, že je rozdíl malý, statistický test zaznamenal změnu v postojích, což znamená, že mezi Čechy se zvýšil podíl těch, kteří si mysleli, že oba manželé mají přispívat do rodinného rozpočtu.

Test dobré shody potvrdil, že existuje statisticky významný rozdíl mezi tím, jak na tuto otázku reagovaly ženy a jak muži. V obou šetřených letech ženy s výrokem rozhodně souhlasily častěji než muži, též častěji vyjadřovaly nesouhlas. V obou šetřeních byla vyzorována závislost na věku, v roce 1990 měli největší tendenci s výrokem rozhodně souhlasit respondenti ze dvou nejstarších věkových kohort, oproti očekávání nehlasitěji byli proti dotázaní z nejmladší věkové kategorie, v roce 1999 se nic nezměnilo.

E) Politika

Stupeň modernizace společnosti se dá podle Ingleharta poznat i podle toho, nakolik se její členové angažují ve věcech veřejných, jestli jsou například schopni přidat se ke stávce, jít na demonstraci, podepsat petici nebo jestli se zajímají o aktuální politické dění. Rozebrala jsem data, která odpovídají právě na to, nakolik se Češi v devadesátých letech zajímali o politiku nebo se jí přímo účastnili.

Na otázku ***Podepsal(a) byste petici?*** mohli respondenti odpovídat alternativami –už jsem někdy podepsal(a), podepsal(a) bych a nikdy bych nepodepsal(a). V roce 1991 petici někdy v životě podepsalo 48,1 procenta dotázaných, odhodlání k podpisu petice mělo 32,2 procenta lidí a nikdy by petici nepodepsalo 19,7 procenta respondentů. V pozdějším výzkumu uvedlo 58,4 procenta respondentů, že už petici někdy podepsalo, ochotu petici podepsat mělo 27,1 procenta dotázaných, rezolutně proti podepsání petice bylo 14,5 procenta lidí. Během devadesátých let se tedy zvýšil počet lidí, kteří někdy podepsali petici a snížil se počet těch, kteří by to nikdy neudělali.

Test Chí kvadrát potvrdil, že v tomto ohledu došlo v populaci ke změně.

V roce 1991 existovala v tomto ohledu závislost na pohlaví, ženy byly mezi signatáři podpisů zastoupeny méně než muži, bylo mezi nimi i více těch, které by petici nikdy nepodepsaly. V roce 1999 už tato závislost vymizela, mezi ženami a muži neexistoval rozdíl v tom, zda (by) podepsali nebo nepodepsali petici.

V obou testovaných letech existovala závislost na věku. V obou případech bylo v nejstarší kategorii nejvíce lidí, kteří by petici nikdy nepodepsali.

Výzkumníci se obyvatel Československa a ČR rovněž ptali, ***zda by se zúčastnili demonstrace?*** V prvním výzkumu byla i podle Chí kvadrátu ochota demonstrovat vyšší než v druhém, asi to bylo způsobeno čerstvými zážitky z listopadu 1989. V roce 1991 35,5 procenta dotázaných řekla, že na demonstraci už někdy byla, 42,4 procenta respondentů by na demonstraci šlo, demonstrace by se v tomto roce nikdy nezúčastnilo 22,2 procenta dotázaných.

V roce 1999 přiznalo 27,6 procenta dotázaných, že na demonstraci už někdy bylo, ochotu demonstrovat projevilo 41,7 procenta. Na demonstraci by nikdy nešlo 30,7

procenta lidí. Z těchto výsledků usuzují, že Češi na konci devadesátých let už nebyli tolik schopni veřejně prezentovat svůj názor formou demonstrace.

Ochota demonstrovat byla závislá na pohlaví, v obou testovaných letech muži častěji uváděli, že na demonstraci už někdy byli nebo že by na ni šli, kdyby bylo třeba.

Ženy zase častěji tvrdily, že by se demonstrace nikdy nezúčastnily. V roce 1999 se však rozdíl snížil.

V obou výzkumech existovala závislost mezi sledovanou proměnnou a věkem. V roce 1991 bylo ve věkové kategorii 61 a více největší zastoupení těch, kteří by na demonstraci nikdy nešli, naopak velkou ochotu demonstrovat projevila nejmladší věková skupina. V pozdějším výzkumu byla situace obdobná s tím rozdílem, že největší zastoupení mezi těmi, co se nejvíce účastnili demonstrací, bylo ve věkových kategoriích 31 až 45 let a 46 až 60 let.

Na otázku **Účastnil(a) byste se neoficiální stávky?** v roce 1991 odpovědělo 14,7 procenta dotázaných, že už se neoficiální stávky někdy v životě zúčastnilo, 31,9 procenta respondentů by tak v případě nutnosti učinilo. Účast na neoficiální stávce rezolutně odmítlo 53,4 procenta lidí. V pozdějším výzkumu se ukázalo, že Češi na konci dekády už nebyli tak ochotni stávkovat. 10,4 procenta z nich uvedlo, že už se nějaké stávky někdy zúčastnili, ochotu zúčastnit se stávky projevilo 27,9 procenta dotázaných, 61,7 procenta respondentů by se stávky nikdy nezúčastnilo.

V obou letech se projevila závislost na pohlaví, jak v roce 1991, tak v roce 1999 ženy více tvrdily, že by se stávky nikdy nezúčastnily a mezi muži bylo více jedinců, kteří se stávky někdy zúčastnili nebo by se jí zúčastnili. Podle očekávání se projevila i závislost na věku, v obou letech projevili nejmenší ochotu účasti na stávce lidé z věkové kategorie 61 a více let, ti rovněž nejčastěji tvrdili, že by se stávky nikdy nezúčastnili. Ke stávce se v roce 1990 nejpozitivněji stavěli lidé z nejmladší věkové kategorie 18 až 30 let následovaní druhou nejmladší kategorií 31 až 45 let. V roce 1999 účast na stávce nejčastěji přiznávali lidé z prostředních dvou věkových kategorií.

Jste členem (členkou) nějaké politické strany? Na tuto otázku v roce 1991 kladně odpovědělo 5 procent dotázaných, o osm let později to bylo 4,1 procenta respondentů,

statistický test změnu v podílu členů politických stran v populaci nezaznamenal.

V obou případech bylo členství v politické straně závislé na pohlaví, ženy byly členkami nějaké politické strany méně často než muži, v roce 1999 byl rozdíl ještě víc patrný. V roce 1991 nebyla prokázána závislost členství v politické straně na věku, v pozdějším výzkumu se však tato závislost projevila. Většina členů politických stran byla z věkové kategorie 61 a více let, pravděpodobnost členství v politické straně pak klesala úměrně s věkem.

Součástí dotazníku byla i otázka ***Nakolik důvěřujete poslanecké sněmovně?***

Respondenti odpovídali, zda mají ve sněmovnu velmi vysokou, značnou, ne moc velkou nebo vůbec žádnou důvěru.

V prvním výzkumu 9,6 procenta dotázaných řeklo, že mají ve sněmovnu velkou důvěru, 28 procenta respondentů sněmovně značně důvěřovalo. 49,6 procenta lidí uvedlo, že poslanecké sněmovně příliš nedůvěřuje a 12,7 procenta poslancům nedůvěřovalo vůbec. Na datech z roku 1999 se ukázalo, že důvěra v poslance od začátku do konce devadesátých let rapidně klesla. Velmi vysokou důvěru v poslaneckou sněmovnu mělo v tomto roce pouze 1,8 procenta respondentů, značnou důvěru měli poslanci u 11,1 procenta dotázaných, což celkově znamená pokles o zhruba 25 procent (hodnoty velmi vysoká a značná důvěra dohromady). Na konci devadesátých let mělo ne moc velkou důvěru v poslance 56,7 procenta lidí, vůbec žádnou důvěru dokonce 30,4 procenta dotázaných. Výsledky jsou podle mého názoru trochu zkresleny porevolučním nadšením v „nové zítřky“, zároveň si však myslím, že z Čechů konce dvacátého století číselo poměrně velké znechucení politickou situací způsobené politickými eskapádami v devadesátých letech.

Důvěra v poslaneckou sněmovnu nebyla závislá na pohlaví, objevila se však závislost na věku. V roce 1991 poslancům nejvíce důvěřovali lidé z nejstarší věkové kategorie, to samé se dalo vyzorovat v roce 1999, v tomto roce byli nejskeptičtější respondenti z věkové kategorie 31 až 45 let, jako poměrně optimističtí se ukázali dotazovaní z nejmladší věkové skupiny.

5.6 Závěr:

Česká republika se ve výzkumech EVS z devadesátých let projevila jako poměrně záhadná společnost, alespoň co se týče některých předpokladů přechodu k moderní vyspělé společnosti. V některých ohledech došlo v České republice skutečně k hodnotovému posunu směrem k postojům, které jsou typické pro moderní demokracie, závěry analýzy některých tematických okruhů však napovídají, že například „posedlost“ ochranou životního prostředí nebo touha po politické participaci, tedy postoje typické pro postmaterialismus, Čechy na konci devadesátých let příliš nevzrušovaly.

V tematickém okruhu, který jsem nazvala Vztah k okolí, vyšlo najevo, že Češi se na konci devadesátých let cítili spokojenější než na začátku desetiletí. Oproti porevoluční době si osvojili větší schopnost tolerance; k problematice užívání lehkých drog, homosexuality, interrupcím i eutanázii se stavěli mnohem vstřícněji než v roce 1991.

Religiozita v České republice se během devadesátých let zvýšila, statistické testy potvrdily posun jak k většímu zastoupení lidí, kteří věří v Boha, tak těch, kteří sami sebe označují za věřící. Statistika prokázala i to, že se v ČR zvýšil počet lidí, kteří se hlásili ke členství v nějaké církvi. Vzhledem k malému podílu členů církví v populaci se však rozhodně nedá mluvit o nějakém masovém „přistupování na víru“.

Menším překvapením pro mne bylo zjištění, že členství v církvi nezávisí na pohlaví. Ve světle výše uvedených informací (vyšší religiozita žen) by se dalo předpokládat, že i mezi členy církve bude více žen. Možné vysvětlení pro mě představuje fakt, že členů církve bylo v obou šetřeních velmi málo (5-7 procent), ale věřících poměrně dost (nad 40 procent). Tento nepoměr podle mě způsobil tuto, na první pohled, nesrovnalost. Rovněž mě napadlo, že pokud se někdo skutečně aktivně hlásí ke členství v církvi, bude silně věřící a bude pravděpodobně v manželství preferovat partnera, který bude rovněž členem (té samé) církve. Tito silně nábožensky založení lidé pak budou svoje děti vést ke členství v církvi bez ohledu na to, jakého jsou pohlaví. Proto členství v církvi, které je podle mého názoru determinováno rodičovským členstvím v církvi, nezávisí na pohlaví.

V rodinné oblasti došlo v České republice k viditelnému „odtradičnění“. Lidé na začátku a na konci devadesátých let sice přikládali rodině velký význam, ale změnily se některé postoje spojené s manželstvím a úlohou žen ve společnosti. Pro Čechy na konci devadesátých let nebyly pro manželství tolik podstatné peníze a plození dětí. Na konci minulého století též Češi už tolik neakcentovali mateřskou roli žen a byli častěji ochotni připustit, že žena nemusí mít děti, a že je lepší, když má placené zaměstnání, než když je v domácnosti.

Během devadesátých let se v České republice zřetelně zhoršil postoj k ochraně přírody; Češi na konci devadesátých let byli méně ochotní přispívat na boj proti ničení přírody. K ochraně životního prostředí měli v obou výzkumech blíže ženy a mladší lidé.

V České republice během devadesátých let ochladl zápal k participaci na vedení země a vyjadřování vlastního názoru. Češi byli na začátku devadesátých let ochotnější k účasti na demonstraci i stávce a zřetelně více důvěřovali nejvýznamnějšímu zákonodárnému úřadu v zemi. Z dat vyplynulo, že politická problematika byla v obou letech bližší mužům, rozdíly mezi pohlavími se ale (až na výjimku členství v politické straně) během devadesátých let zmenšily. Zjistilo se rovněž, že starší ročníky vykazovaly menší ochotu podepsat petici a účastnit se stávky nebo demonstrace.

Z výše uvedených výsledků vyplývá, že se nedá jednostranně říci, zda se Česká republika posunula přímo k postmaterialismu. Byla zde ovšem patrná jistá hodnotová změna, která napovídá, že v České republice v devadesátých letech došlo k liberalizaci názorů a lidé se stali více tolerantní.

Odkazy:

1. Velký sociologický slovník, Praha : Karolinum 1996, str. 377
2. Velký sociologický slovník, Praha : Karolinum 1996, str. 375
3. Velký sociologický slovník, Praha : Karolinum 1996, str. 375
4. Velký sociologický slovník, Praha : Karolinum 1996, str. 375
5. Velký sociologický slovník, Praha : Karolinum 1996, str. 376
6. Velký sociologický slovník, Praha : Karolinum 1996, str. 376
7. Velký sociologický slovník, Praha : Karolinum 1996, str. 375
8. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 11
9. Velký sociologický slovník, Praha : Karolinum 1996, str. 376
10. <http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/48593-hodnotova-orientace>
11. Velký sociologický slovník, Praha : Karolinum 1996, str. 375
12. Coser Lewis, A History of Sociological Analysis. Basic Books, New York, str. 294
13. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 9
14. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 9
15. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 10
16. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 10
17. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 10
18. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 13
19. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 13
20. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 29
21. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 29
22. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 37
23. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 38
24. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 38
25. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 40
26. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 40
27. Průzkum společnosti GfK Praha, 3000 respondentů, březen 2008, 71 procent proti jakémukoliv omezení, 92 procent proti „potratům bez výjimky“
28. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 41
29. Slejška D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 41

30. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 42
31. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 42
32. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 43
33. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 44
34. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 45
35. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 103
36. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 104
37. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 105
38. Krejčík, J.: *Teorie modernizace podle Ingleharta a Bakera*. Dostupné na http://<clovek.ff.cuni.cz/showpage.php?name=krejcik_medailon>
39. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 106 – 110
40. Slejška D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha, Sociologický ústav AV 1990, str. 106 – 110
41. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 4 a 5, Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000 str 4
42. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 56
43. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 56
44. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 56
45. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 4
46. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str 66
47. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 68
48. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 66
49. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000 str 8
50. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000 str. 12
51. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000 str. 12
52. Řeháková, B. *České hodnoty*, Brno 2001, str. 49, Inglehart 1997: 136
53. Řeháková, B. *České hodnoty*, Brno 2001, str. 49, Inglehart 1997: 136
54. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 7
55. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 74
56. Řeháková, B. *České hodnoty*, Brno 2001, str. 48, Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str. 6
57. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str. 7
58. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str. 12
59. Řeháková, B. *České hodnoty*, Brno 2001, str. 49
60. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 78
61. Inglehart, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, 1990, str. 79
62. Řeháková, B. *České hodnoty*, Brno 2001, str. 49

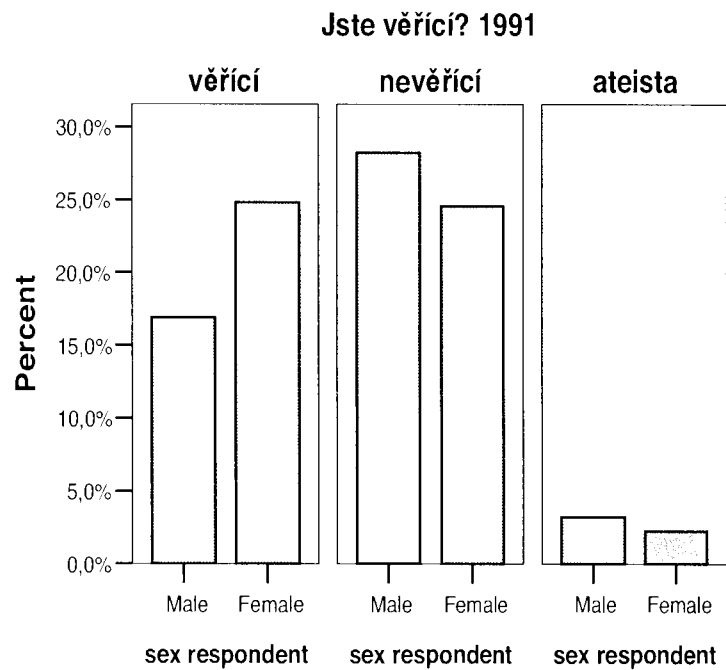
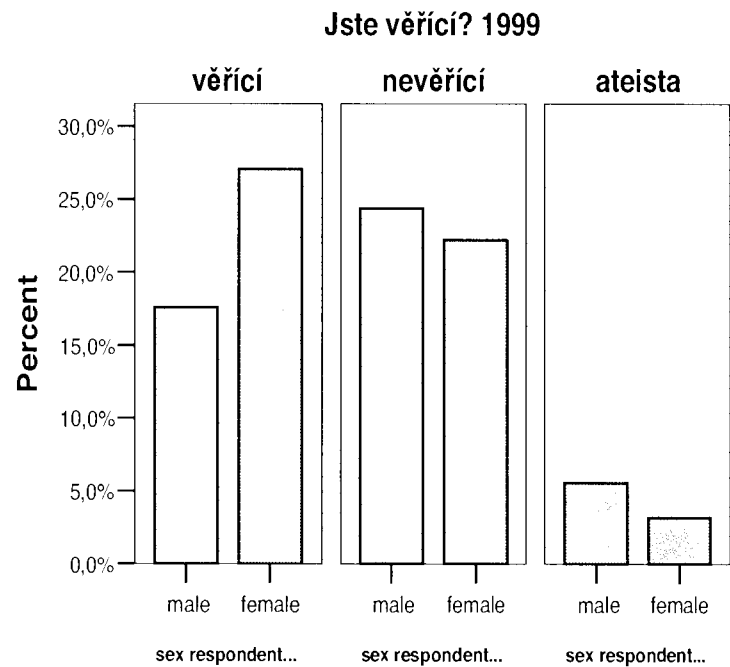
63. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str.15. viz např. Flanagan 1982, Bean a Papadakis 1994),
64. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str.15
65. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str.16
66. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str.16
67. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str.16 - Hana Librová 1997: 53
68. Clark et al. 1999, Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str.16
69. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str.16
70. jak uvádí Clark – Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str.16
71. Rabušic, L, *Je česká společnost postmaterialistická?*, Brno 2000, str.16 : David Davenport 1999
72. Řepka, J., *Georg Simmel a jeho filozofie peněz*, 2005
73. Řepka, J., *Georg Simmel a jeho filozofie peněz*, 2005
74. Simmel, G., *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, SLON, Praha 1997, str 7
75. Simmel, G., *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, SLON, Praha 1997, str. 8
76. Simmel, G., *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, SLON, Praha 1997, str 9
77. Simmel, G., *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, SLON, Praha 1997, str. 8
78. Simmel, G., *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, SLON, Praha 1997, str. 13
79. Simmel, G., *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, SLON, Praha 1997, str. 12
80. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 185
81. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 186
82. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 188
83. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 189
84. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 189
85. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 191
86. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 191
87. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 192
88. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 190
89. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 190
90. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 191
91. http://en.wikipedia.org/wiki/Werner_Sombart, Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str.185
92. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 196
93. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 196
94. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str.197
95. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 197, 198
96. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 199
97. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 199
98. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, str. 200

99. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 200*
100. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 202*
101. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 234*
102. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 223*
103. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 226*
104. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 209*
105. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 209 - 213*
106. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 203*
107. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 215*
108. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 216*
109. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 218*
110. Weber, M., *Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 212*
111. B. Řeháková: *Změny hodnot v České republice a Inglehartova hodnotová typologie, sborník FSS MU České hodnoty 1991 – 1999, Brno 2001, str 49*
112. [czso.cz](http://www.czso.cz)
113. [czso.cz](http://www.czso.cz)
114. [czso.cz](http://www.czso.cz)
115. [http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/5B00342ED1/\\$File/T1.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/5B00342ED1/$File/T1.pdf)

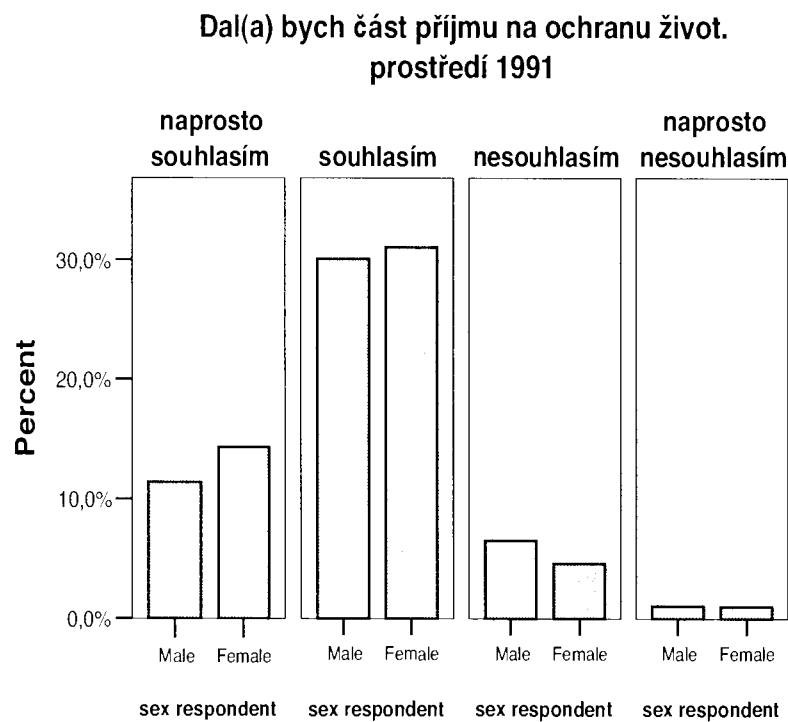
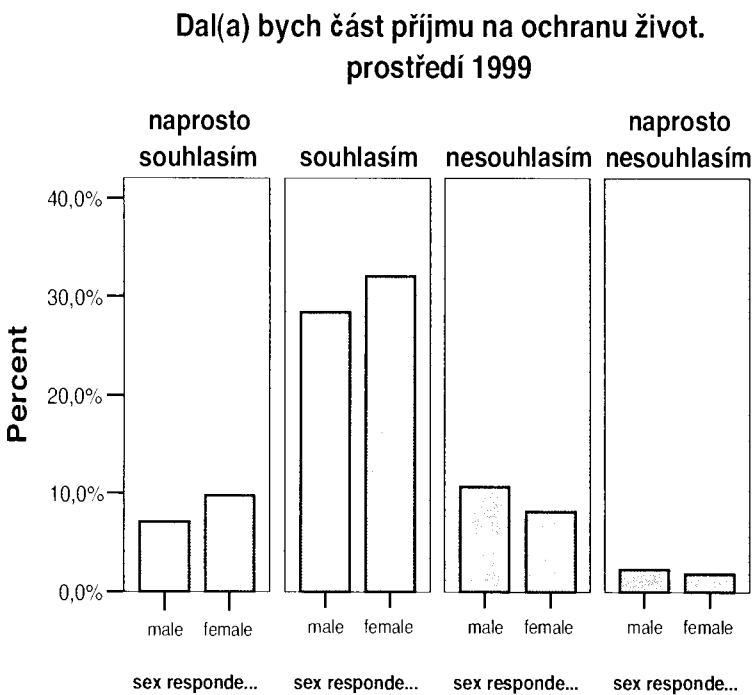
Přílohy:

Tabulky:

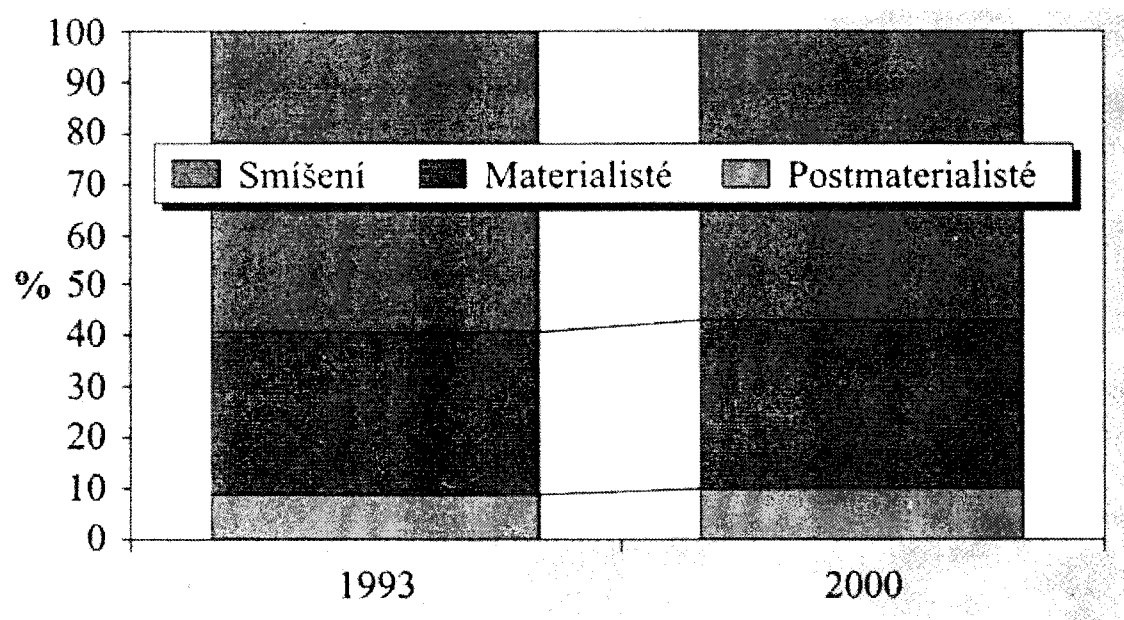
Závislost religiozity na pohlaví, věřící mezi ženami a muži 1999 a 1990

Závislost ochoty poskytovat peníze na ochranu život. prostředí na pohlaví:

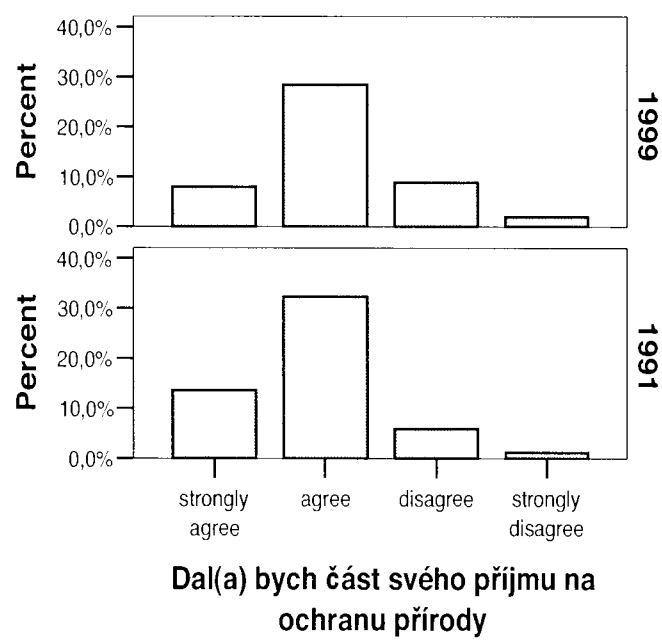

Postmaterialisté v ČR - 1993 a 2000

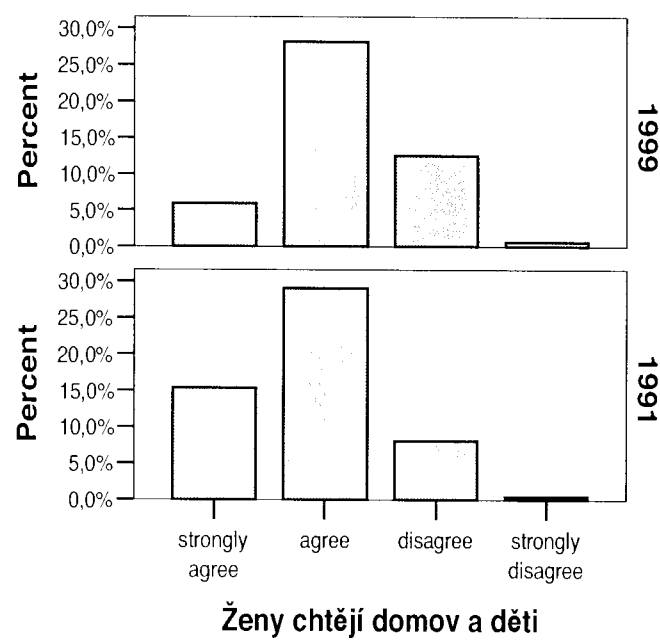

Zdroj: http://www.czp.cuni.cz/knihovna/Publikace/CR2003/Str_41_47.pdf

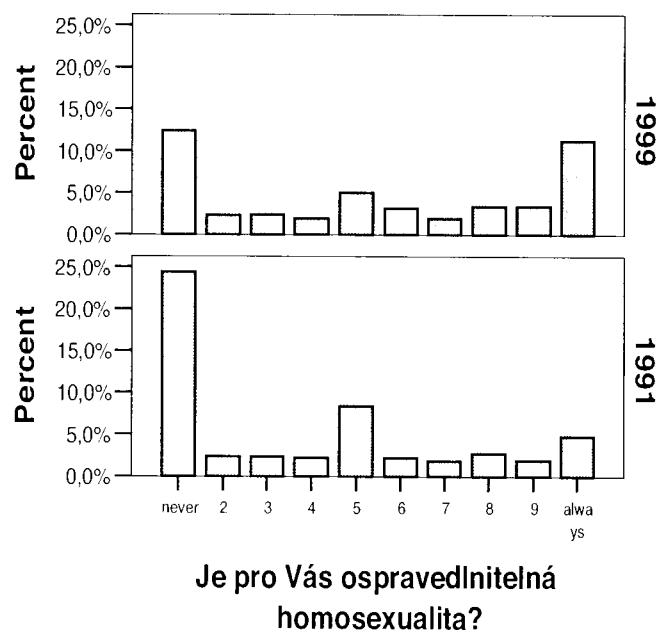
Tab. Rozdíl „Dal(a) bych část příjmu na ochranu přírody“ v roce 1991 a 1999.

Tab. Rozdíl „Ženy chtějí domov a děti“ 1991 a 1999

Tab. Rozdíl “Je pro Vás ospravedlnitelná homosexualita” 1991 a 1999

Tab. Rozdíl “ Je pro Vás ospravedlnitelná eutanázie “ v roce 1991 a 1999.

